

Zeměpisná čítanka

pro

obecné, občanské, průmyslové a vyšší dívčí školy.

Sepsal

Josef Stumpf,
učitel ve Vysočanech.

MUSEJNÍ SPOLEK V JIČÍNĚ

V PRAZE.

Nakladatel Theodor Mourek.

1873.

O b s a h.

Předmluva	Str. III
Úvod	V

Oddělení I.

a) *Zeměpis hvězdářský.*

1. Obzor	1
2. Tělesa nebeská	2
3. Podoba země a pohybování její	3
4. Pásy země	5

b) *Zeměpis přírodní.*

5. Povrch zemský	6
6. Moře a jeho vlastnosti	8
7. Pevná země	10
8. O vzduchu	12
9. Úkazy povětrné	14
10. Podnebí	16

c) *Zeměpis politický.*

11. Člověk	17
12. Společnost lidská	19
13. Vzdělanost lidská	20
14. Mluva a náboženství	23
15. Evropa	24

Oddělení II.

a) *Císařství Rakousko Uherské.*

16. Hranice a části říše	28
17. Vývýšeniny a roviny	28
18. Řeky a jezera	31
19. Podnáhled	32
20. Přírodní plodiny	33
21. Obyvatelstvo rakouské	35
22. Průmysl a obchod	37

b) *Země koruny české.*

23. Hranice Čech a povaha půdy	38
24. Vody české	39
25. Podnebí	41

26. Přírodní plodiny	Str.	41
27. Průmysl a obchod		42
28. Praha		44
29. Znamenitější města severovýchodních Čech		46
30. " " jižních Čech		48
31. " " severozápadní části Čech		50
32. Markrabství moravské		51
33. Brno a Olomouc		54
34. Znamenitější města moravská		55
35. Vévodství slezské		57
36. Místopis		58

c) *Země alpské a karpatské.*

37. Arcivévodství rakouské pod Enží	59
38. " " nad Enží	60
39. Vévodství solnohradské	61
40. Knížecí hrabství tyrolské	62
41. Vévodství korutanské	63
42. " štýrské	63
43. " krajinské	64
44. Přimoří	65
45. Království charvatsko-slavonské	65
46. " dalmatské	66
47. " haličsko-vladimírské	66
48. Vévodství bukovinské	67
49. Království uherské	68
50. Velkoknížectví sedmihradské	69

D o d a t e k.

I. Asie	70
II. Afrika	72
III. Amerika	74
IV. Austrálie	76

Předmluva.

Jelikož účastenství obyvatelstva na veřejných záležitostech stále vzrůstá, je nevyhnutelně třeba, aby mládež školy obecné tak důležité vědy zeměpisné si osvojila, a kromě vlasti své i nejpřísnější ze zeměpisu všeobecného seznala.

Toť právě přimělo mne toto nepatrné dílko sepsati, v němž jsem se snažil v malém objemu to nejdůležitější, což každému pokročilejšímu člověku věděti třeba, způsobem co možná nejjednodušším podatí, a doufám, že mládež k učení zeměpisu spíše se povzbudí, a častějším čtením snáže vše do paměti vstípí.

Ve Vysočanech, dne 6. července 1872.

J. Št.

ÚVOD:

* Zeměpis je věda, která nás učí zemi v každém ohledu poznávati.

Obyčejně se dělí zeměpis na:

- I. hvězdářský č. astronomický, jenž zemi za těleso nebeské považuje;
- II. přírodní č. fysický, který kůru zemskou a věci na povrchu jejím se nalézající popisuje;
- III. politický, zemi co obydlí lidstva popisující.

Mimo to jsou části zeměpisu: oceanografie č. popis moře světového, orografie č. horopis, hydrografie č. vodopis, ethnografie č. národopis, topografie č. zeměpisné popsaní míst, krajin a p.

Oddělení I.

a) Zeměpis hvězdářský.

1. Obzor.

Rozhledneme-li se v širém poli s vyvýšeného místa po okolí, zříme kolem sebe část země, na níž obloha nebeská jako nesmírné klenutí spočívati se zdá. Obvod kruhový, kde se zdánlivě země naše s klenbou nebes stýká, slove obzorem č. horizontem, a je tím větší, čím výše stojíme.

Na obloze vidíme den co den slunce svou dráhou se ubírat. Z rána vystupuje nad obzor, je den; večer pod obzor sestupuje, je noc. Stranu, kde slunce 21. března a 22. září zdánlivě vychází, nazýváme východem, (v.), stranu, kde domněle zapadá — západem (z.). Postavíme-li se tak, abychom obličejem k východu obráceni byli, máme při pravé ruce stranu polední č. jih (j.), při ruce levé, stranu půlnocní č. sever (s.). Leží-li některé město mezi v. a s., pravíme, že leží severovýchodně (sv.), leží-li mezi v. a j. — jihovýchodně (jv.); je-li mezi j. a z. — jihozápadně, mezi z. a s. — severozápadně.

Slunce je pramenem světla i tepla. Východ jeho zvěstuje úsvit a zora či jitření, západ provází večerní záře a soumrak.

Den a noc trvají pospolu 24 hodin; někdy jsou však dny delší, jindy kratší než noci. Nejdélší den je u nás 21. června (16 h. 23 m.) nejkratší 21. prosince (8 h.); 21. března a 22. září jsou si den a noc rovny.

Když slunce za horami se ukryje, spatřujeme na obloze za jasného nebe nesčíslné množství třpytících se hvězd, a mezi nimi svým příjemným světlem nás obveselující měsíček. Měsíc i hvězdy vidíme rovněž tak jako slunce směrem od východu k západu ubíhati.

2. Tělesa nebeská.

Jako slunce, měsíc a každá hvězda, je i naše země tělesem nebeským. Ač že země naše nesmírně veliká, je předce mnohem menší než slunce a mnohá z hvězd; jest v prostoře světské jen jako kapka vody v moři.

5 Slunce osvětluje zemi naši, sesílá světla i oněm tělesům nebeským, jež rovněž tak jako ona kolem něho se pohybují. My spatřujeme je na obloze jako hvězdy a nazýváme, protože slunce obíhají, oběžnice č. planety. Země naše je také oběžnicí. *)

10 Nám se ovšem naopak zdá, neb vidouce den co den z rána slunce nad obzor vystupovati a u večer pod obzor sestupovat, pravíme, že vychází, po obloze jde a zapadá, země že stojí. Jedeme-li rychle po železnici nebo po lodi a upřeným zrakem na okolní předměty hledíme, zdá se nám, že domy a stromy, 15 zahrady a lesy, pole a luka podle nás ubíhají, my že pak nepohnutě stojíme. A předce nikomu nenapadne tvrditi, že by tomu tak bylo. — Rovněž tak jest se sluncem a zemí.

Okolo některých oběžnic pohybují se jiná menší tělesa nebeská, která též světla a tepla od slunce nabývají; my jmenujeme 20 je družice č. luny. Družice země naší je měsíc, jenž dráhu svou kolem země za 29 dní 12 hodin 44 minut projde, a v tom čase čtyřikrát svou podobu mění.

Když celý kruh měsíce osvětlený spatřujeme, říkáme, že je úplňek (⊕). Po úplňku ubývá měsíci světla, až po sedmi dnech 25 jen levá polovice osvětlena zůstane, teprv o půl noci vychází a poslední čtvrtí sluje (○). Pak vidíme osvětlený proužek pořád menší a menší, až opět po sedmi dnech úplně zmizí. Pravíme, že je nový měsíc (⊖). Na to pozorujeme za večera na západním nebi měsíc jako uzounký, hrbetem na pravo obrácený srpek, jemuž 30 každým dnem na šíři přibývá, až po sedmi dnech jako polovice koule se objeví, v poledne vychází, v půl noci zapadá a první čtvrtí se nazývá (⊖). Sedm dní později spatřujeme jej zase jako úplňek.

Z nesčíslných, na nebi se třptycích hvězd jich málo jen 35 světla od slunce přijímá. Většina jich stojí nepohnutě na jednom

*) Za starých dob mělo se za to, že země nepohnutě stojí, slunce a měsíc s ostatními hvězdami kolem ni ve 24 hodinách se otáčí. Teprv Mikuláš Koperník Slovan z Toruni († 1543) dokázal, že slunce v středu oběžnic stojí a veškeré oběžnice kol něho se pohybují.

a tomž místě jako slunce, a mají vlastního světla. Že postavení svého nemění, zveme je stálicemi.

Mimo stálic, oběžnic a družic objevuje se nám časem zvláštní druh hvězd, které postavení svého jako oběžnice mění, nám ale pro své neobyčejné vzezření a řídké objevení velmi nápadné jsou. 5 Spatřujeme je obyčejně s dlouhými světlými paprsky jako vlaso neb ohony, a říkáme jim proto vlasatice č. komety.

O těchto není dosud zjištěno, mají-li vlastní světlo, aneb jsou-li sluncem osvětlovány. Pověreční lidé naznačili vlasatice za zvěstovatele hrozících smutných příhod; v skutku ale nezvěstují ani války, ani drahoty, ani moru; jsou jako slunce, měsíc a ostatní hvězdy tělesa nebeská, svědkové všemohoucnosti a nevyzpytatelné moudrosti Boha, na jehož pokynutí světy povstávají a pomíjejí, a jehož moc duše lidská, před ním v prachu se koříc, obdivovati musí. 15

3. Podoba země a pohybování její.

Předkové naši domněvali se, že země obklíčenou plochou jest, později ale nabyla přesvědčení, že tomu tak není, nýbrž že kouli na dvou protivných místech poněkud zploštělé, se podobá.*)

Nezvratné důkazy toho jsou:

1. Stín zeinský objevuje se nám při zatmění měsíce na měsíci okrouhlý, nemůže tedy i země jiné podoby mítí. 20
2. Cestovatelům po moři objevuje se od vzdálené lodi nejprve vrchol stěžně, pak teprv znenáhla dolejší části její.
3. Byla země již několikráté objeta. První, jenž cestu tuto podnikl, byl Ferdinand Magelhaens r. 1519—1522. 25

Rovněž tak jak slunce, měsíc a hvězdy, vznáší se i naše země řízením Božím v nesmírné prostoře světa, majíc vykázanou cestu, po níž ubírat se musí, a od níž se též nikdy neodchýlí.

Ačkoliv ve vzduchu se vznáší, souvisí pevně částky její pospolu; co na ní je a žije, jest k ní připoutáno, nic nemůže od so ni odpadnouti. Příčinou toho jest rychlý pohyb při otoči, přitažlivost země a tlak vzduchu.

Země dvojím způsobem se pohybuje a pohybem tím určuje se čas denní i roční; jest proto základem časoměry naší.

*) Umělecky zhodovená koule, zemi naši nápodobující, sluje zeměkoule či globus. Je-li na dvě rovné plochy rozdělená, slove polokoule č. planiglobie. Nákresy země na papíře slovou mapy.

Každých 24 hodin otočí se jednou okolo své osy směrem od východu k západu, což příčinou, že slunce a veškeré hvězdy od západu k východu ublíhati vidíme. Otočí tou povstává den a noc. Strana k slunci obrácená má den, strana od slunce odvrá-
5 cená má noc.

Konce osy, které póly nazýváme, zůstávají při otoči nepohnuty. Pól k severu obrácený sluje severním, opačný pól jižním.

Co země okolo osy se otáčí, nestojí v nesmírné prostoře světské na jednom a tomž místě, ale kolotá se bez přestání a
10 s nepochopitelnou rychlostí*) po své kruhové dráze kolem slunce.

Cestu tuto vykoná za 365 dní 5 hodin 48 minut a 48 sekund neboli rok. Aby chyba, povstala tím, že do roka 365 dní jen počítáme, poněkud se napravila, je každý čtvrtý rok přestupný, 366 dní čítající.

15 Otáčením se okolo slunce mění země svou postavu; čímž povstává rozdílnost délky dne a noci, jakož i změna ročních počasí. Když země tak stojí, že severní polovici, na kteréž my bydlíme, k slunci přikloněna je, padají paprsky jeho kolmějí na ni a potrvají zde při otočení okolo osy déle, než na polovici jižní. Je tudy
20 na severu tepleji, delší den a kratší noc — léto, na polovici jižní pak zima. Po čtvrt letě (22. září) stojí země k slunci tak, že paprsky jeho obě polovice stejnou měrou zasahují a den i noc na celé zemi stejně délky jsou, což rovnodenností nazýváme. V polovici severní je podzim, v jižní jaro. Opět po čtvrt roku
25 jest nakloněna jižní polovice k slunci, a polovice severní jest od slunce vzdálena. Jest v jihu delší den a počasí letní, v severu, kamž slunce ve 24 hodinách jen malou část dne svítí a paprsky své kosmo sesílá, den krátký a počasí zimní. Konečně po čtvrt roku, tedy dne 21. března, postaví se země tak jako dne 22.
30 září, nastane rovnodennost, a je na polovici severní jaro, na polovici jižní podzim.

U nás jsou čtyři roční počasí, protože kraj země, kterýž obýváme, čtyřikrát v jinou postavu k slunci přichází, než země pouť svou okolo slunce vykoná. Jsou však krajiny, kde dlouhá
35 a tuhá zima trvá a jen krátké mírné léto, a zase krajiny, kde je dlouhé, parné léto a zima krátká bez sněhu a ledu.

*) Země naše je 21 milionů mil od slunce vzdálena, a dráha její kolem něho obnáší 129 milionů mil. Musí proto země za 1 sekundu 4 mílo uběhnouti, tedy 12krát rychleji než koule z kanonu vystřelená se pohybovat, aby cestu tuto za rok vykonala.

4. Pásy země.

Každému zajisté již známo, že teplota od účinku slunečních paprsků, tedy od kolmého neb šikmého směru jejich závisí.

Dle toho dělíme povrch zemský na tři pásy.

Mysleme si od obou pólů stejně daleko kolem země tažený kruh, kterýž by zemkouli na dvě stejné polovice: severní a jižní dělil. Takovýto smyšlený kruh nazýváme rovníkem, nejen proto, že zemi na dva rovné díly dělí, ale i že zde paprsky sluneční po celý rok kolmo (rovně) na zem padají. Na rovníku a po obou jeho stranách je pás horký. Střídají se tu jen dvě počasí roční: suché čili léto a deštivé č. jaro. Jak zřídka v onom pršívá, tak je v tomto dešť stálý.

Muselo by zde přílišným, nesnesitelným parnem vše zahnout, kdyby Bůh dobrativý mnohými prostředky je nemínil, tak panuje zde rovnodennost, aspoň trvá nejdelší den 13, nejkratší 11 hodin; může se tedy vzduch za chladné dlouhé noci náležitě občerstvit, a vše co velkým vedrem za dne umdleo opět okřáti. Dále vanou zde po celý rok pravidelné větry, jenž taktéž parno mírní. Konečně nastane v polovici roku deštivé počasí, vzduch znamenitě ochladne, země se občerství a úrodnou stává.

Poblíž obou pólů, v pásu studeném, bývá dlouhá tuhá zima a jen krátké mírné léto, tak že v mnohých krajinách led ani nikdy netaje. V zimě se slunce po více neděl ani na obzoru neobjeví, sluneční světlo nahražuje tak zvaná severní záře; za to však v létě po delší čas v kruhu obzoru se pohybujíc neustále svítí, zemi ale jen málo zahřívá, protože paprsky jeho vždy příliš kosmo na zemi pádají.

Mezi pásem horkým a studeným je pás mírný. Zde střídá se čtvero ročních počasí: jaro, léto, podzim a zima. Sluneční paprsky nepadají na zemi nikdy tak kolmo jako v pásu horkém, nikdy ale též tak kosmo jako v pásu studeném; jest proto léto mírnější pásu horkého, zima volnější pásu studeného. Trvání dne je příliš rozmanité.

My bydlíme na severní polokouli v pásu mírném. Obyvatelé jižního pásu mírného, naši protidomci, mají opačné počasí roční; obyvatelé v stejném s námi pásu, ale na protivně polovici zeměkoule žijící, naši vedledomci, mají stejné s námi počasí roční a protivně denní.

Rozdílnost teploty má veliký vliv na plodiny přírodní, zvláště rostlinstvo a živočišstvo.

6. Moře a jeho vlastnosti.

Víme již, že mořem nazýváme vody v prohlubině zemské shromážděné a nesmírnou prostoru zaujímající; jest tedy dno mořské nejrozprostrannější prohlubeň povrchu zemského, pokračování pevniny. Nalezají se na něm vyvýšeniny a prohlubiny 5 jako na pevné zemi. Hlubina mořská není dosud úplně známa; nejvíce povědoma je poblíž břehu. Málo kde shledána pomocí závaží větší hloubka než 3000 stop, za to však místem ani 27.000 stop hluboko dna mořského se nedostihlo.

Voda mořská jest tak jako voda říčná, ano ještě více čistá 10 a průhledná, a naberouce ji do sklenice, shledáme, že i také bezbarvá jest. Plavci praví, že v pásu studeném průhlednější jest než v pásu horkém, a že na mnohem místě až 30 stop hluboko písek a mušle na dně ležící jasně viděli, ano v moři sev. ledovém až 400 stop hluboko na dno hleděti mohli.

I když voda mořská v mále bezbarvá jest, zdá se v celku, obzvláště z dálky pozorováná modravě zelené barvy míti, a sice na hlubinách tmavější, na mělčinách světlejší.

Slýcháme mluviti o moři černém, bílém, žlutém a červeném, nesmíme však mysliti, že voda jeho černá, bílá, žlutá neb červená jest. Jmen těch nabyla moře buď od povahy půdy, buď od rostlin mořských neb jiných okolicností. Tak obdrželo moře žluté jmena od žlutého bahna, červené od červených korálů na jeho dně se nalézajících.

Voda mořská chutná odporně hořce a slaně, as tak, jako kdybychom ve sklenici vody hrst soli a dvě žluče rozpustili; nehodí se proto ani k pití ani k vaření jídel. Námořníci musí vždy zásobu sladké vody s sebou míti. Solnatost vody mořské způsobují ložiska soli na dně mořském se nacházející, hořkou chuť — uhnívání látek živočišných a rostlinných.

Sůl nezabráňuje hnilebě vody mořské; zkušenost naopak učí, že voda mořská mělčiny tvoříc, při klidném stavu velmi rychle hnije a protivný, zdraví lidskému škodlivý zápach rozšiřuje; avšak činí ji těžší, aby větší tíži nositi a takto plavbu usnadnití mohla.

By voda mořská nehmila, udržuje ji Bůh dobrativý v nekonečném pohybu.

Tak působí měsíc a slunce přitažlivostí svou na zemi, kterýto účinek prouděním vody mořské nápadně patrným se stává.

Voda se zvedá v místech měsíci nejblížších a jiná z míst sousedních tam přitéká. Hra tato opakuje se den co den pravidelně. Dosáhne-li někde v přístavu voda mořská největší výšky, počne opadávat, až po 6 hodinách nejnižšího stupně dosáhne; pak opět stoupá a dosáhne zase za 6 hodin největší výšky. Stoupaní vody sluje přítokem, ustupování odtokem; obě dohromady dmutím mořským. Každý přítok neb odtok trvá 6 hodin 11 minut, a proto nenastane druhého dne v ten samý čas, nýbrž $\frac{3}{4}$ hodiny později; teprv v 29 dnech připadá opět v pravou hodinu, a zrovna ten čas potřebuje měsíc k svému oběhu; totiž od jednoho úplíku k druhému. Po novém měsíci a úplíku dosahují vlny přítoku největší, po první a poslední čtvrti nejnižší výšky.

Dmutí moře sahá hluboce do živobytí pomořanů, jest pro stavbu přístavů a hrází, jakož i pro loďaře a plavce velmi důležité. Do mnohých proudů lze se plavcům dostati jen za přítoku; musí proto dobře vědět, kdy a jaké výšky na tom neb onom místě dosahuje. Obezřelý námořník snaží se plavbu tak zařídit, aby odtokem odploul a přítokem k zemi přistál.

Druhé pravidelné proudění povstává z nestejného oteplení vody. Jelikož veškeré nestejnosti v přírodě vyrovnati se snaží, hrne se voda z pásu studeného do pásu horkého odkudž zase voda teplá ustupuje. Máme tedy proudy teplé a studené. Nejznamenitější proud teplý, tak zvaný golfový, teče od Afriky přímo k Americe jižní, odkudž podél východního břehu k severu se ubírá, pak od severní Ameriky k Evropě přechází, studené vodě u Skandinavie vodu teplou přináší, čímž i vzduch krajin zdejších otépluje. Proud studený žene se od severního moře ledového okolo Grönlandu v sev. Americe do atlantického oceanu, a přináší s sebou nesmírné spousty ledové. Proud těch užívají námořníci jako vozkové silnic k čerstvějšímu a snadnějšímu plutí; bývají unášeni větší rychlostí než kdyby vše mi vesly pracovali.

Konečně uvádí též vzduch vodu v pohybování. Vyrůšen z rovnováhy, počne se vlnitě pohybovat, a vraziv na hladinu vody, zruší i její rovnováhu. Voda počne se vlniti a vlny jsou tím větší, čím větší silou vzduch na vodu tlačí. Jeli vichr nebo bouře, dosahují vlny mořské výšky 60 až i 90 stop, a vrážejíce na příkré skalnaté břehy odrázejí se s hrozným jekotem. I sebe větší lodí zmítají jako pírkem, tak že hned na vrcholi vodového kopce, hned zase v hluboké propasti vln se nachází.

kdež opět jiná ohromná kupa vodová jí hrozí, jakoby ji převalit a i s plavcem pohrobiti chtěla. Takovéto silným vichrem zmítané vlny slovou vlnobitím.

Zvláštní a podivuhodný úkaz na moři je světelkování. Někdy svítí jen brázda od lodí na hladině mořské učiněná, jindy září se celá hladina modravým leskem, neb se zdá moře třpyticími hvězdami poseto býti, při čemž nejen hladina, nýbrž i hlubina se stkví, a ryby jako ohnivé býti se zdají. Při bouři planou vlny rudě a pěna jako stříbro se leskně.

10 Příčina úkazu toho přičítá se nesčíslným malým světelkujícím živočíškům mořským.

7. Pevná země.

Suchá země není tak jednotvarná jako povrch mořský; brzy více brzy méně se vyvyšujíc tvoří střídavě vyšiný a doliny, a poskytuje takto tvaru nejrozmanitějšího.

15 Rozsáhlá část země bez značných vývyšenin neb prohlubin jmenuje se rovinou a sice nížinou, je-li jen asi 500 stop zvýši nad hladinu mořskou, neb vysočinou č. planinou, leží-li výše nad mořem. Rovina, na níž se nedáří žádné rostlinstvo neb jen velmi skrovně, sluje pouští, a ta bývá obyčejně pískem pokryta. U prostřed pouště nacházejí se jednotlivá úrodná místa, jako ostrovky v moři, jenž slovou oasy a pocestným za staveníště slouží. Rovina, na níž sice v čas deště tráva roste, v létě ale vysychá, zove se step č. pusta.

Vývyšeniny mají dlé výše a podoby rozličná jmena. Malá 25 vývyšenina sluje návrším, pahrbkem nebo pahorkem, je-li vyšší než 1000 stop vrchem, více tisíc stop vysoká horou. Nejnižší část hory slove pata, střední svah č. bok, nejvyšší vrchol, temeno č. štit. Souvisí-li více vrchů pospolu, tvoří horská pásmá, a spojená jich slovou hřebeny. Více horských pásem pohrozo madě činí pohoří.

Mezi jednotlivými horami nebo pásmi jsou údolí a úzké průchody č. průsmyky, které, když málo prohlubeny jsou, sedla služí.

Některé pohoří složeno je ze skalní břidlicových, slídových nebo žulových a nazývá se proto, že za nejstarší se považuje, 35 prahorstvem. Jiné pozůstává z vrstevnatě složených nerostů a chová v sobě rozličné zkameněliny rostlin i živočichů, z čehož souditi se dá, že náplavem povstalo. Pohoří takové sluje vrstev-

stevnaté a bývá ložiskem kovů, uhlí, vápna a jiných mineralů. Mimo to povstaly hory tím, že v zemi se nacházející hořlavé látky se vzňaly, ze země jako žhavá tekutá hmota při bouřlivém hřmotu vyvalily, a pozvolna jako vrch nahromadily.

Až dosud jsou hory takové, z nichž oheň zemský vyšlehuje, 5 a my nazýváme je sopkami č. vulkány. Některé sopky jsou stále činné, jiné jen v některých dobách.

Sopky jsou vrchy homolovité, v jejichž vrcholku často mnoho sáhů široká kotlina se nalézá, kteráž na způsob nálevky dolů se ouzí, a sopouchem č. kráterem sluje. 10

Prvě než hora soptit počíná, předcházejí rozličná znamení lidem jako na výstrahu, aby se svým životem a jméním na pozoru měli. Prvním takovým znamením bývá, že v okolí sopky prameny vysýchají, v povětrnosti náhle změny nastávají a blízké moře se zdá, jakoby se vařilo. Na to počíná hustý kouř vy- 15 stupovat, plamené sloupy vyšlehat, z nichž popel dolů na zem se chumelí. Mezi tím hrímnání vnitřní pořád silněji se ozývá, země mocněji otřásá, a pojednou vyrazí z hory pout svých zba-vené žhoucí skály, kusy kamennů vyletují do nesmírné výšky a padají po celém okolí; kouř víc a víc houstne, krajinu v čirou 20 tmu zahaluje, až konečně z kotliny neb z jiných v boku se utvořivých otvorů rozlitá hmota — láva žhoucím proudem se vyvalí, zvolna, ale neodolatelnou mocí dále teče. Vychrlením lávy ule-vuje obyčejně zuření sopky.

V čas poklidu č. dřímoty sopky činné je slyšet hřmění ve 25 vnitřku jejím, a z kotliny vystupují páry a dým; chvílemi vyletí řeřavé kusy lávy do nesmírné výšky, odkudž obloukovitě dolů padají, a nastane zase jednotvárný hukot vnitřní.

Hory nejsou stejně vysoké. Mnohé vypínají se vysoko do oblak a jsou po celý rok sněhem a ledem pokryty. My nazý- 30 váme je ledovci č. sněžníky. Při východu a západu slunce poskytují čarokrásný pohled; temena jejich se září a zdají jako ohnivými býti.

Podivuhodný úkaz v horách ledových jsou svaleniny. Utrhne-li se ve výši ledovce kus sněhu, což zvláště na jaře se děje, vzroste 35 při kutálení se s hůry často v ohromnou hrudu, která vše, co v cestě jí stojí, neodolatelně s sebou do hloubi trhá. Jedinou ochranou proti svaleninám poskytují lesnatá místa, jelikož rychlému pohybu zabraňují.

Jak v horách tak i na rovině jsou místa, kde voda ze země se prýší, tato zovou se prameny, zřídla, studánky. Muže-li voda pramenná odtékat, hledá vždy nejnižší polohy, kdež pak více pramenů se sbíhá a potok tvoří. V hornatých hrajinách povstá 5 vají za velikých deštů nebo když z jara sníh taje, potůčky divoké, tak zvané bystriny, které časem svým zase vysýchají.

Spojí-li se více potoků, povstane řeka, kteráž do veletoků a posléze do moře se vlévá. Řeka, jež více řek v jedné zemi v sebe přijímá, sluje řekou hlavní, ostatní pak řeky přítomné. 10 Prohlubeň, v níž řeka teče, nazývá se řečištěm, a kraje její břehy. Břeh, který plovouce po vodě při pravé ruce máme, jmeneuje se pravý, druhý pak levý. Místo, kde se jedna řeka do druhé anebo do moře vlévá, sluje výtokem čili ústím.

Mnohé vody vrhají se náhle, srázně s vysokých skalin a tvoří 15 vodopády. Největší vodopád je onen řeky sv. Vavřince v severní Americe, Niagara zvaný. Voda $\frac{1}{2}$ hodiny široké řeky vrhá se tu přes skaliny s výše 200 stop a spůsobuje svým pádem takový hukot, že jej do dálky 8 mil slyšeti jest. U nás v Evropě tvoří řeka Rýn vodopád u Schafhausenu, kdež se 70 stop vysoké skály 20 se vrhá. Jekot pádem tím spůsobený je 2 míle cesty slyšeti.

Jako ostrovy v moři, jsou jezera, t. rozsáhlé stojaté vody, na pevné zemi. Většina jezer má vodu sladkou jako řeka a jen málo, která mají vodu slanou. Vody ohražené a k zvláštním účelům, jako k chování ryb, ke hnání mlýnů a p. nadřazené slovou 25 rybníky.

Mělké stojaté vody tvoří bažiny neb slatiny a rozšiřují nezdravé, hnití vody a v ní nacházejících se rostlin povstalé výparы.

8. O vzduchu.

Země naše je kolkolem as 10 mil vysoko pružnou, tekutou, 30 plynnou hmotou — vzduchem zahalena. Nejnižší vrstva jeho as na míli od země, smíšena je s párami a sluje proto oparem či atmosférou.

Vzduch není všade stejně houštky, dolení vrstvy jsou hustší než hoření, jelikož většímu tlaku podlehají. Tlak vzduchu měří 35 se tlakoměrem, v němž sloupec rtuťový na nízkém stanovišti (u moře) ve výši 28" se udržuje, pozvolným vystupováním do

výšky ale klesá, ježto tlak vzduchu se umírnuje.*). Pozorování to zavdalo příčinu, že se tlakoměru k měření hor užívá.

V oboru vzduchovém spatřujeme rozličné výjevy jako: mlhu, mrak, rosu, jíni, dešt, sníh, duhu, červánky, blesk a p. O úkazech těch pojednáme zvlášt, tuto promluvíme pouze jen o vzduchu. 5

Vzduch jest bezbarvý, předce však zdá se v celku modrým býti. Příčinou toho jsou páry. Proto je obloha v pásu horkém tmavější než u nás neb v pásu studeném, poněvadž více par ve vzduchu se nachází. Ochlazením zhouštnou tyto ve vzduchu se vznášející páry, vzduch pozbývá modrosti a stává se neprůhledným. 10

Ve vzduchu rozptylují se také výpary jež rozkládáním se látek rostlinných neb živočišných zvláště za velké teploty a klimatické povětrí povstaly. Proto je poblíž baheništ a mělčin mořských, kde mnoho nezdravých výparů se nachází povětrí nezdravé, a následkem toho povstávají pak rozličné nemoci jako: zimnice, 15 cholera a t. d.

Slunce zahřívá zemi naši, musí tedy i vzduch zahřívat. Pak-li vzduch na jednom místě více se zahřeje než na druhém, snaží se opět vyrovnati; studený vzduch tálne do teplejšího, aby se také teplým stal, a opačně děje se se vzduchem studeným. 20 Povstane proudění, kterému v příbytku průvan, v širé přírodě pak dlé tolío, jak silným je: vánec, vítr, vichr neb bouře říkáme.

Větry jsou buď nestálé č. proměnlivé nebo stálé č. pravidelné. Prvější mění směr vanutí z rozličných příčin a my jmenujeme je dlé končin světa, z nichž vanou. Půlnoční vítr je u nás studený, protože od severního moře ledového přichází, jižní, z horké Afriky přicházející teplý. Západní vítr přináší více dešt, poněvadž od moře atlantického, kde parami se nasytil, věje, vítr východní pak, z rozsáhlé pevniny asiatské vanoucí, je suchý. 25

V přímořní krajině a u rozsáhlých jezer vanou pravidelně so větry: zemský a mořský. Ve dne vane z moře na pevnou zemi, poněvadž se vzduch za dne rychleji a více na zemi zahřeje, zřídly do výše vystupuje, a na jeho místo vzduch studený se

*). Teplota, vodní páry a vítr mění stále tlak vzduchu. Soudíme pak z patrné nám změny sloupce rtuťového na změny povětrnosti. Je-li vzduch vlažný, vlhký a dešťivý, klesá sloupec rtuti, je-li ale studený a suchý, stoupá. Slouživá proto tlakoměr v domácnosti naši výhradně jen k tomu, aby nám povětrnost ukazoval. Při výši $26\frac{3}{4}''$ bývá bouřlivý, $27''$ — stálý dešt, $27\frac{1}{4}''$ — vítr a dešt, $27\frac{1}{2}''$ — proměnlivo, $27\frac{3}{4}''$ — jasno, $28''$ — trvalé jasno, $28\frac{1}{4}''$ — velké sucho.

tlačí. V noci proudí vzduch ze země na moře, protože se na ní čerstvěji a více ochladí než na moři, odkudž teplejší a řídší do výše vystupuje. Větry těmito ochlazují se krajiny horké a oteplují krajiny studené.

K větrům pravidelným náleží též vítr pasatní, který po obou stranách rovníku skrze celý rok od východu k západu vane a přílišné parno těch krajin uvolňuje. Příčinou pasatu je horko krajin rovníkových, kdež silně ohřátý vzduch do výše vystupuje a horem k oběma polům odtéká, odkud jiný studenější, pročež i hustší, dolem na místo jeho se tlačí.

V pouští africké a asiatské bývá strašlivý, horký, dusivý vítr chamsín a samum, kterýž s sebou jemčounky písek věje, jenž do ústrojů dychacích vniknuv, k usmrcení živočichů přispívá. Rostliny palčivostí jeho hynou.

Zvířata cítí již z daleka příchod smrtícího větru toho, a zastrkují proto nozdry své do písku, aby palčivého vzduchu vydchatí a pak v hrozných bolestech o život přijíti nemusela. Rovněž tak zachraňuje i člověk život svůj.

Podobný, ač ne usmrcející, jest jihovýchodní, z Afriky přicházející, horký vítr sirocco v Italii a soláno ve Španělích, který nesnesitelným parnem vše zemdlívá.

9. Úkazy povětrné.

Ve vzduchu spatřujeme rozličné výjevy, kteréžto úkazy povětrními čili povětroni nazýváme. Rozeznáváme povětroně vodní, světelné a mlunní č. elektrické.

K povětroňům vodním náleží: mlha, oblak, dešť, sníh, kroupy, rosa a jinovatka.

Z vod a vlhké zemi vystupují neustále, zvláště za vyšší teploty, páry, jichž viděti nelze, dokud ve vzduchu rozptýleny jsou. Je-li hořenní vzduch již dosti parami nasycen, aneb následuje-li teplu značné ochlazení vzduchu, sráží se páry při zemi v droboulinké bublinky vodní, jež ovšem pro svou lehkost ve vzduchu vznášeti se mohou, průhlednost jeho ale zakalují; to jest mlha.*)

Oblak a mrak není nic jiného než mlha ve výši se vznášející. Barva mraku závisí od houšťky bublinek vodních. Dostane-li se

*) Mlha bývá z jara a na podzim, kdy na značně teplý den studená noc sleduje a to hlavně před východem slunce. Padá-li dolů říkáme, že bude pěkný den, vystupuje-li ale vzhůru, obyčejně pršívá, protože mnoho par ve vzduchu se nachází.

mrač do vlhkého neb studeného vzduchu, slévají se malinké bublinky v krúpěje, které jako déšť dolů padají. Když bublinky vodní v zimě ve výši zmrznou, povstane sníh. V létě za přílišného parua vystoupnou páry do nesmírné výše, kde okamžitě zhoustnou a zmrznou, a pak jako kroupy na zem padají. 5

Když v létě za jasné oblohy a klidného vzduchu země po západu slunce náhle se ochladí, ochlazují se i ze země vystupující páry a usazují jako rosa na studené předměty. Že rostliny nejrychleji chladnou, bývají nejhustěji rosou posety. Je-li okolní vzduch tuze studený, zmrzne usazující se rosa, jest jinovatka. 10

Světelné povětroně jsou: světlo denní, červánky, duha, kola slunce neb měsíce, zrcadlení vzduchu a meteory.

Světlo denní pochází ovšem od slunečních paprsků, že ale i ve stínu, to jest tam, kam paprsky tyto nevnikají, viděti jest, způsobuje odrážení a rozptylování paprsků slunečních o bublinky 15 párové. Světlo procházející bublinky ty, je žluté až i červené, prochází-li tedy skrze veliké jich množství, povstávají červánky.

Když na jedné straně prší a na druhé zároveň slunce svítí, bývá viděti duhu. Paprsky světla vnikají do vnitř dešťových kapk, odrážejí se v nich a vycházejí opět ven, při čemž se rozkládají a v barevných paprscích do našich očí vnikají. 20

Nachází-li se ve vzduchu množství par a jsou-li tyto tak zhoustlé, že paprsky slunce neb měsíce o ně se odrážejí, vidí-váme měsíc neb slunce v kole, a očekáváme pak brzký déšť.

V teplých krajinách, zvláště v písčitých pouštích neb na moři, bývá viděti převrácené obrazy rozličných vzdálených předmětů, ano i celých krajin. Výjev takový sluje zrcadlení vzduchu č. fata Morgana. 25

Mimo nesčíslné hvězdy nalezají se v prostoře světské malá, tmavá, proto i neviditelná tělesa. Někdy se stává, že přijdou na blízko naši zemi do oboru vzdušného, při čemž se třením o vzduch tak rozohní, že jasnosti svítících hvězd nabývají; jakmile ale obor vzdušný opustila, opět vyhasnou a našemu oku zmizí. Úkaz ten, čistění hvězd zvaný, spatřujeme nejvíce 9—14 srpna a 12—14 listopadu. 35

Stane-li se, že k zemi se přiblíží, tak že země přitažlivostí svou na ně působiti může, musí k zemi padnouti a spadlá těla tato jmenujeme meteory č. povětroni v smyslu užším.

K povětroním mluním č. elektrickým naleží severní záře, blesk a blýskavice.

V krajinách obou pólů bývá viděti po západu slunce blízko nad obzorem bledě neb rudě se třpytící, z více sestředěných kruhů sestávající oblouk. Z jednotlivých kruhů jakož i z jejich mezer vystupují paprsky nejrozmanitějších a nejkrásnějších barev 5 na všechny strany, stávají se při všeobecném chvění celého svítivého kruhu stále mocnějšími, až konečně kolem nadhlavníku *) se spojí a jako ohnivou korunu utvoří. Na to slabne výjev ten a stává se klidnějším; po chvíli ale počne novou silou se chvítí. Čarokrásná hra tato opakuje se v tisícerých změnách, až konečně 10 k severnímu obzoru se oblouk skloní, světlo znenáhla mizí a v jítření se rozplývá.

Rozkošný výjev tento není nic jiného než mlunné vyrovnání a služe severní záře, protože odlesk jeho u nás na severním nebi spatřujeme.

15 Mnohými zkouškami dokázáno, že ve vzduchu vždy elektřina se nachází, jen ve vrstvách poblíž země nejeví se žádná. Jakmile páry, zvláště v létě za velikého parna, do nesmírné výše vystoupnou a ochlazením v bublinky přecházejí, vzniká na nich elektřina. Spojením bublinek těch ve velký mrak nahromadí se 20 i elektřina v něm a sejdou-li se pak dva mraky nestejné elektřiny, vyrovná se jich protiva silnou elektrickou jiskrou, kterouž bleskem zveme. Sblíží-li se elektrický mrak naší země, stane se vyrovnání tím, že udeří hrom. Rachot hromový č. hřmění povstává rychlým rozrážením a opětným se srážením vzduchu.
25 Mnohdy jest viděti za jasného večera blýskání, aniž by hřmění slyšet bylo; to je blýskavice, která buď odleskem vzdálené bouře, nebo uvolněním elektřiny ve vzduchu silně nahromaděné jest.

10. Podnebí.

Podnebí, t. j. povaha povětrnosti krajin a zemí, mění se dle teploty, vlhkoty větrů a zdravoty i dle rozličných jiných okoličností.
30 Tak nemívají krajiny při moři následkem větru zemského a mořského ani tuze velké zimy ani přílišného parna, mají podnebí přímořské, kdežto krajiny v té samé zeměpisné šířce **) ale

*) Nadhlavníkem služe myšlená čára od hlavy naši přímo ke klenbě nebeské tažená; od nohou skrz země v myšlenkách tažená čára k opačné straně oblohy služe podhlavníkem.

**) Kruhy souměrně s rovníkem běžící nazýváme rovnoběžnice, které címkou dálé k pólům vždy užší jsou. Vzdálenost od jedné rovnoběžnice k druhé nazývá se zeměpisnou šířkou.

uvnitř pevniny se nalezají v zimě mnohem tužší zimy a mnohem větší parna mívají; panuje tu podnebí pevninné.

Čím výše nad mořem krajina leží, tím studenější jest, a sice tak, že v jisté výši po celý rok sníh ani netaje. Hranici tuto, kteráž od rovníku k točnám stále se níží, tak že u točny samé na povrch mořský padá, nazýváme čárou věčného sněhu.

I poloha krajiny samé účinkuje na podnebí. Kloní-li se k severu, a mají-li studené větry půlnoční přístupu do ní, stává se studenější, kdežto krajina k jihu nakloněná a teplým větrům jižním přístupná podnebí teplejší mívá. 10

c) **Zeměpis politický.**

11. Člověk.

Člověk vyniká již svou přímou postavou, mnohem více ale duševními silami nad veškeré tvory zemské. Jest pánum všeho tvorstva; zkoumá, pořádá, šlechtí a požívá vděčně plodin přírodních. Pohledem na přírodu vznáší se myšlenkami svými k vyšší a mnohem dokonalejší bytosti, k nejvýš moudrému a všemohoucímu 15 Tvůrci všehomíra.

Ačkoliv lidé dle tělesné povahy a duševního vzdělání rozdílní jsou, tvoří předce jen jeden druh. Přičinou rozdílu toho je dílem podnebí, dílem způsob živobytí.

Člověk žije ve všech zeměpásech, přece však stanoví jen 20 dnotlivé pásy rozdíly u lidí jako u zvířat a rostlin.

V pásu horkém jest člověk povahy olmivé; že mu ale bujná příroda hojnou potravy poskytuje, zlenošuje tělesně i duševně. V pásu mírném je sice příroda dosti plodná, jelikož ale zde lidnatost nejhustší, musí se člověk tělesně i duševně namahat a 25 pracovat, chce-li se vyživiti, čímž otužilejším a obratnějším se stává. Jestli tu proto lidstvo, poněvadž tělesně i duševně činné, nejpokročilejší. Pás studený jest jako vůbec rostlinstvu a zvířeně i člověku nepříznivý; zakrňují zde lidé tělesně i duševně.

Podnebím mění se více než povaha — pleť lidská. Obyvatelé 30 pásu mírného a studeného jsou obyčejně pleti bílé, obyvatelé pásu horkého žluté, rudé, hnědé neb černé.

Dle pleti, vlasů a postavení očí dělme lidstvo na patero plemen:

1. Plémě kavkazské, které má pleť bílou, vlasy hebké, rozličně barevné; oči s nosem tvoří pravý úhel. Sem náleží skorem všickni Evropané, pak obyvatelé západní Asie, severní Afriky a z Evropy pocházející Američané.

5 2. Plémě mongolské, mající pleť žlutou, vlasy černé neb hnědé, oči malé, s nosem tupý úhel tvořící. K tomuto náležejí obyvatelé východní Asie: Číňané a Mongolové.

10 3. Plémě aethiopské, jenž má pleť černou, vlasy vlnité černé a kudrnaté, pysky masité a zploštělý nos. Sem patří Afričané a odtud pocházející obyvatelé západní Indie.

4. Plémě indianské č. americké, pleť hnědočervené, vlasť černých. Jsou to původní obyvatelé Ameriky.

15 5. Plémě malajské, jež má pleť hnědou, vlasy černé, jemné a husté, nos sploštělý. Náležejí sem obyvatelé Australie a okolních ostrovů.

Vzdělanost lidská závisí méně na podnebí, jako na způsobu živobytí.

Lidé obývající zemi velmi úrodnou a od jiných národů zcela odloučenou, žijí bezstarostně požívajíce toho, co jim příroda maně poskytuje, totiž plodů rostlin a masa živočichů; nazýváme je proto národy sběrávými. Tito jsou povahy zvířecí, a že duševní síly jejich podřímuji, díme, že pouze živoří.

Jiní národové, jimž příroda méně příznivou jest, živí se lovem ryb a zvěře lesní, slují proto lovci. Že neustále zvěř jaké dravá zvířata pronásledují a usmrcují, stávají se necitelnými.

Národové sběráví i lovečští jsou divoci, nemají žádných přibytků a požívají na mnoze i masa lidského. K témtu náležejí dosud obyvatelé střední Afriky, Australie a výkonných ostrovů pak obyvatelé střední Ameriky jižní.

30 Národové obývající traynaté krajiny Asie, Afriky a jižní Ameriky vyživují se chovem dobytka. Ježto z místa na místo táhnou, slují kočovníci č. nomádi. Tito nemohou též stálých přibytků mít a žijí proto pod stány. Že stále jen se zvířat obceují, nelze jim povznéstí se a jsou proto nevzdělaní.

35 Všickni ostatní národové mají stálé přibytky, žijí v domech dřevěných neb zděných a že hlavně role vzdělávají, při tom té dobytek chovají, slují národy rolnickými.*). S rolnictvím počín-

*) Jakmile lidé rolnictvím zaměstnávati se počali, usazovali se nejraděj poblíž řek, ježto v náplavu jejich půda nejúrodnější bývá a pr

život spořádaný a společenský; s ním vyvinuje se řemeslo, obchod, umění a věda, nejvyšší to stupeň vzdělanosti lidské.

12. Společnost lidská.

Člověk požaduje stále pomoci cizí a proto vštípil Bůh dobrotniv v něho lásku k společnosti.

Rodiče a dítky žijí pospolu, jsou si ve všem nápomocni a tvoří společnost domácí č. rodinu.*)

První pokolení lidské bylo v rodiny rozděleno. Když se ale počet lidstva množil, museli se buď z nedostatku místa, buď pro nesjednocenost a nepřátelství rozdělit. Táhli takto celé zástupy v zemi buď neobydlenou, anebo zapudili již zástupy usazené z jejich obydlí a zmocnili se jich.

Čím více se lidé do neobydlených, cizích krajin rozptylovali, tím většimu nebezpečí byli vydáni. Dravá zvřata je přepadala a usmrcovala, cizí zástupové potlačovali a olupovali. Ovšem, že v takovém případě se sběhli, aby nepřítele zahnali, panoval ale při tom největší nepořádek a všecko namahání bývalo obyčejně marné. Proto zvolili sobě ze svého středu muže nejmoudřejšího a nejudatnějšího za vůdce, aby jich společnost před cizími zástupy, jakož i v případech jiných chránil.

Jelikož lidé obyčejně nestejně smýšlejí, přihodily se často rozličné neshody; jeden chtěl to, druhý ono; ten podnikl něco, co se druhému nelíbilo neb jej docela uráželo. Následkem takových nedorozumění stala se pak hádka, ano i násilí.

Aby podobné výstupy se zamezily, vyvolili si ze svého středu soudce; a komu jinému svěřili úřad ten, než zvolenému již vůdci a ochranci? Soudci museli přislíbiti, že si více ubližovat nebudou a že každé nedorozumění mu přednesou, aby svůj úsudek, jemuž vždy podrobiti se chtějí, podal.

Mnohdy ale odporoval odsouzený a nechtěl se podrobiti rozsudku, muselo se proto rozličných prostředků jako trestů donucovacích použít.

K svému vůdci a soudci v rozličných záležitostech přicházívali, aby je buď uchránili, aneb poučili, kterak by jednat měli.

dobytek tučné pastviny se nacházejí. Proto nalezáme již od časů ne-pamětných největší a nejbohatší osady při řekách.

*) Více rodin vespolek tvoří obec, více obcí i s krajinou okres.

Byl takto vůdce jejich ochrancem, soudcem, rádcem i učitelem; každý musel jej poslouchati a rozkazům jeho se podrobiti.

Tím způsobem povstala obec a vláda.

Spojilo-li se více takových obcí pod jednu nejvyšší hlavu, aby dlé umluvených zákonů pořádek v zemi udržen byl a aby vzájemně proti nepřátelům se bránili, povstal stát č. říše.

Svrchovaná moc ve státě ukládá zákony a bdí nad jejich plněním. Je-li všecka moc v rukou osoby jediné, sluje vláda taková jedinovláda č. monarchie a vladař nazývá se pak císařem, králem, vévodou, knížetem a p. Spočívá-li v rukou národem svobodně na jistou dobu zvolených důvěrníků, sluje mnohovládou č. republikou. Důvěrníci vyvolí ze svého středu představeného, kterýž obdrží název presidenta.

Jedinovláda je zase buď neobmezená (absolutní), když mocnář nikomu za konání své odpovědným není, nebo obmezená (ústavní, konstituční), uděluje-li panovník zákony v dorozumění se s národem svým.

Všickni vladaři podrobení slují poddaní č. občané. Dobrý poddaný koná věrně povinnosti své a je poslušen vladaři svému. Každý občan má právo dožadovati se od úřadů rady, ochrany a pomoci, děje-li se mu v něčem bezpráví. Soud vyšetřuje náležitě každou podstatnou stížnost a dopomáhá k právu, komu ublíženo bylo. Máme soudu okresní a zemské.

Aby země proti vpádu nepřítele chráněna, pořádek v zemi udržen a majetek poddaných chráněn byl, jest vojsko a policie.

Vláda musí za tím účelem od poddaných příspěvků peněžitých požadovat, kteréžto příspěvky daní nazýváme. Každý občan jest povinen daně v určity čas a správně odváděti, ano ve zvláštních okolnostech i k všeobecnému dobru neb k podpoře neštastných a nuzných občanů přispívati.

13. Vzdělanost lidská.

Již první člověk pocítoval mnohé potřebnosti jak pro své tělo, tak i pro svého ducha, a tyto množily se tím více, čím více se lid rozinnožoval.

První lidé požívali nepochybně dle příkladu zvířat plodů stromův neb jiných rostlin. Později, když s rozličnými divokými zvířaty zápasíce je zabili, okusili jich masa. Zároveň ale pozorovali, že mnohá zvířata se zkrotit dají; shromáždili je proto

a utvořili stáda. A proč by nemohli požívat mléka od krav, ovci a p. rovněž tak jako jich mládata? — Nechavše náhodou dle mléko stát, zpozorovali, že se ustálilo, což dalo příčinu k výrábění sýra. Rovněž také snad náhodou pozorovali, že vrtěním másla z mléka dobýti lze. Pro tento mnohostranný užitek počali chovat dobytek.

Pozvolna přicházeli lidé do jiných krajin, a tu přišli v krajinu, kde obilí v divokosti rostlo. Nejprv jedli nepochybně sirová zrněčka; později, snad pouhou náhodou, napadlo jim zrna mezi dvěma kameny utřít, nabyla mouky, z které pak kaši vařili, neb chleba a jiné pokrmy pekli. Stejně ale pozorovali, že zrněčko na zem padnoucí, po nějakém čase vyrůstalo; zkusili proto i v jiných krajinách, kde obilí nerostlo, zrna ta síti. Tak nepochybně povstalo polní hospodářství.

Než ale pokrmy vařiti a péci mohli, museli mít oheň; jak jej mohli ale udělati? Nepochybně vrazil někdo dva oblázky na sebe, a utvořivší se jiskra padla na nějakou suchou, snadno zápalnou hmotu a zapálila ji; nebo snad třel někdo suché dřevo nepřetržitě, až se vzňalo. Způsobem tím naučili se dělati oheň.

První lidé chodívali nazí a zakrývali údy své jen listím stromovým, které je ovšem před zimou nechránilo. Lépe byli chráněni kůží zvířecí, již přes sebe pouze jen přehazovali; avšak zima přece se vedrala na tělo jejich rozličnými otvory. Tomu odpomohlo se teprv, když lidé si usmyslili z vlny ovčí suknou neb jiné látky tkáti a z utkaných látek oděv hotoviti.

Ale ani oděv nechráníl člověka úplně před povětrností. Nejprý, když jim zima bylo nebo pršelo, zalézali do jeskyň neb se ukrývali pod hustými stromy; později zhotovovali si, zvláště kočovníci, stanu z větví, mechu a zvířecí kůže. Lidé, zabývající se polním hospodářstvím, vystavěli si chatrče ze dříví, později pak domy z kamene, vápna a hlíny. Stálo-li více domů pohromadě, tvořily vesnice; z velikých a lidnatých vesnic vystaly městyse a města, která obyčejně vysokými zděmi obehnána byla.

Jak ale mohli stavěti příbytky a zhotovovati oděv, dokud žádných nástrojů neměli? Kterak naučili se kovy znáti a jich užívat?

Dokud lidé příbytků stálých neměli, dělali oheň na zemi; aby ale za větru jim lépe hořel, snesli rozličné kameny a ohradili jej. Mezi kameny těmi nalézala se náhodou ruda, která, když se ohněm velké teplo vyvodilo, se roztavila a ochladnoucí opět ztuhla.

Pozorováním tím nabyli lidé umění z rud kovů dobývati a z těchto pak rozličné nástroje robiti.

Rovněž tím způsobem povstalo sklářství. Nahromadilý křemen kol ohně potáhl se lesklou, skoro průhlednou kůrou a to při-
5 vedlo je na myšlenku, z křemene sklo vyráběti.

Těmito mnohými vynálezy navykli si lidé také lépe se při-odívat, jakož i v lepších příbytecích bydleti. Nemohl proto lovec, pastýř neb rolník sám vše, co potřeboval, zhotoviti, budže neměl času, nebže nebyl k tomu způsobilý. Proto zároveň ale, že
10 při stálém rozmnožování lidstva nemohli se všickni honbou, chovem dobytka a polním hospodářstvím zabývati, věnovali se někteří jiným pracím. Jedni zhotovovali oděv, druzí rozličné nářadí, třetí stavěli domy a p. Tak povstala rozličná řemesla a umění.

15 Pilný řemeslník zhotobil mnohdy tolik věcí, že je u svých známých odbýti nemohl, jiných však věcí potřebných nemohl si zjednat. Proto snažil se, co potřeboval, za své výrobky vyměnit, povstala měna — obchod.

Často se stalo, že nemohl jeden druhému rovněž tolik zboží
20 dát, jako byl obdržel, nebo nepotřeboval toho, co mu druhý podával. To zavdalo příčinu, že zavedly se peníze, aby obchod lépe a snadněji vésti se mohl. Nejprv používali za peníze kusy kovu; později, poněvadž obtížno bylo těžké kovy s sebou nositi, udělali menší a lehčí kousky, a vtiskli na ně známkou ceny; konečně pak
25 okroužili je, vtiskli na ně rozličné podobizny a nápisy, a nastaly peníze, jakové až dosud máme.

Aby obchod vůbec, s cizími zeměmi ale zvláště, veden býti mohl, bylo třeba cest. Mnohdy museli však přes vody cestu konati, kterak měli sobě počít? Nejprv svázali nepochyběně několik kmenů stromových vespolek, po nichž pak přeplaviti se mohli. Později snad vytesavše kmen, utvořili z něho lod, a tak pozvolna nabývali stále větší obratnosti, až konečně lodě, jaké dosud máme, vyhotovili, a tím i obchod s krajinami zámořskými usnadnili.

35 Obchodem nastal čilejší život. Lidé přicházeli do zemí cizích, učili se jiné národy a jich způsoby znáti, viděli rozličné výrobky, jež pak nápodobili, a stávali se takto stále moudřejšími a vzdělanějšími.

14. Mluva a náboženství.

Všecky tyto vynálezy nebyly by takové rozsáhlosti a dokonalosti dosáhly, kdyby lidé myšlenek svých nemohli projevovatí.

První lidé nápodobili nejspíše zvuky zvířete a naučili se snad myšlenky své as tak na jevo dávat, jako malé děti, dokud mluvit neumějí. Cvičením nabývali však stále větší obratnosti. ř Článkované zvuky, jichž k pojmenování rozličných věcí a k vyjádření myšlenek svých užívali, stávaly se pořád jasnější a dokonalejší, až konečně pravidelná mluva lidská povstala.

Odloučivše se lidé z rozličných příčin od sebe, zapomenuli mnohá slova a utvořila si proto jiná. Změnila-li se pouze vý- 10 slovnost neb některé slabiky slov, jako na př. v řeči české v Čechách a na Moravě, povstalo nárečí, jestli celá slova se změnila, jako v řeči české, polské, ruské a p., nastaly řeči příbuzné; nabyla-li slova i jich části zcela jiné podoby, jako ku př. řeč česká a německá, povstaly řeči zvláštní. 15

Čím větší rozmanitost v řeči, za tím vzdělanější platí národnost.

Mluviti můžeme jen s osobami přítomnými. Stalo-li se však, že osobám nepřítomným někdo cos důležitého sdělit chtěl, kterak as měl počíti? Nejdříve nastínili věci, utvořili obrázky; měli 20 písmo obrázkové, kteréž zároveň počátkem malířství bylo. Později počali předměty, aby lépe znápodobněny byly, z hlíny zhotovovati, z kamene vytěsávati nebo ze dřeva vyřezávati: počalo sochařství a řezbářství.

Jak velice obtížné a zdlouhavé bylo naznačování myšlenek 25 malbou, řezbářstvím neb sochařstvím, bylo předce ještě nedostatečné, ježto každé slovo se ani nápodobit nedalo. Vymyslili proto lidé známky pro jednotlivé hlásky, z nichž slova à celé myšlenky složiti se daly, nastalo písmo.

Písmem mohli lidé vědomosti své a všeliké vynálezy lépe 30 a snadněji rozšířiti, počala se proto věda i umění vznášeti, a dospěly tím větší výše, když knihtiskařství vynalezeno bylo. —

Zároveň povstali mužové o blaho člověčenstva pečliví, kteří lidu rozličným vědomostem učili a důležité vynálezy mu sdíleli; mužové takoví požívali veliké úcty ve společnosti lidské a sluli 35. učiteli. Brzy na to počaly se školy zřizovati, kde mládež nejen vyučována, ale i k šlechetnému jednání vedena a vychovávána byla, čímž se jí všeobecného vzdělání dostalo.

Naši prarodiči Adam a Eva věřili v Boha pravého, avšak již nejbližší potomci jejich odloučili se od Něho, začež ovšem záhuba na ně přišla, byvší až na rodinu zbožného Noa potopou se světa vyhlazení. I potomkové Noemovi, kteří poznaláhla velmi 5 se rozmnožili, stali se opět špatními a nešlechetnými. Nemo- houce pravého Boha neviditelného poznati, utvořili si rozličné bůžky, stali se modloslužebníky. Jedni zbožnovali slunce, měsíc neb hvězdy, druzí klaněli se lidem, zvířatům aneb obrazům, kteréž ze dřeva, z kamene, ze zlata a p. si byli zhotovili. Při 10 tom dopouštěli se bez ostýchání všelikých nepravostí, jako: pod- vodu, loupeže, ano i vraždy v důmnění, že tím bůžkům svým zvláštní službu prokazují. Obzvláště rádi obětovali nevinné dítky, jež často v strašlivých mukách dlouho se trápiti musely.

Až dosud jsou lidé takoví a služí pohané. Skoro dvě tře- 15 tiny obyvatelstva asiatského jsou náboženství pohanského. Po- měrně více pohanů jest v Africe a v Australii. V Americe jest již jen malá část praobyvatelstva (Indianů) pohanská, v Evropě pouze Lopárové.

Mezi bezbožnými potomky Noemovými žil nábožný a etnostní 20 Abraham, jehož si Bůh vyloučil, aby skrze něho a potomky jeho se pravá víra a naděje v příštího využívatele zachovala a rozšířovala. Stal se takto Abraham praotcem lidu israelského, z něhož vyšel zakladatel víry křesťanské Ježíš Kristus, Syn Boží. Nábo- 25 ženství křesťanské na více větví se rozdělilo, jako církve: římsko- katolickou, řeckou sjednocenou a řeckou nesjednocenou, pak evan- gelickou, helvetského a augšburkského vyznání.

Mimo náboženství zde uvedená třeba ještě o islamu č. mu- hamedanismu, r. 611 po n. P. od Muhameda v Arabii založeném se zmíniti. Jest to náboženství z israelitského a z křesťanského so utvořené, ke kterémuž se v Evropě Turci, v Asii Arabové, a v Africe Egyptané přiznávají.

15. E v r o p a.

Skoro nejménší, pro nás však nejdůležitější díl světa jest Evropa, jež na východě s pevninou asiatskou souvisí, z ostatních tří stran pak mořem, a sice na jihu středním, na západu atlantickým, severním č. německým a východním č. baltickým, na severu severním ledovým oblita jest, takže každá větší říše evropská k moři přiléhá.

Povrch Evropy jest u větší části hornatý, jižní však více než severní. Nejvyšší zemí jest Švýcarsko, nejnížší Nizozemsko č. Hollandsko, které místy níže než hladina mořská leží.*)

Z horstva vypínají se nejvíše Alpy, táhnoucí se od západu k východu severně od poloostrova italského, pak Pyrenæje na 5 hranici francouzsko-špaňhelské. Kromě toho jsou v Evropě Apeniny se sopkami Vesuvem a Ätnou, jež poloostrov italský od severu k jihu prostupují; Balkán od západu k východu zeměmi tureckými se táhnoucí; horstvo hercynské v středu Evropy rozložené; Karpaty, jež východně od předešlých na severu Uher 10 v polokruhu se táhnou, Džely (Kjöly) ve Švédsku a Norsku a Urál na hranici Evropy a Asie.

Evropu protéká hojnost řek; nejdelenšího toku jsou Volha a Dunaj. Jezera jsou největší a nejčetnější v severní části t. v Rusku a v Švédsku, pak ve Švýcarsku. 15

Podnebí Evropy, kteráž z větší části v pásu mírném a jen málo v pásu studeném se rozkládá, je velmi rozdílné, a dělíme proto Evropu obyčejně ve tři pásy: teplý, mírný a studený. Kdežto v pásu teplém jižní ovoce, jako: fíky, datle, kaštany, mandle, citrony, pomeranče, olivy a p. se daří, najdem v pásu studeném 20 jen spoře obilí a zemčata, v nejsevernější Evropě pak pouze jen jahody a mechy.

Půda je skoro vesměs úrodná. Rostlinstvo a zvířena jest vůbec ona pásu mírného a studeného; z nerostů nalézají se tu veškeré kovy u velikém množství**), hojnost soli a uhlí, jakož i 25 mnoho drahých kamenů.

Evropa jest nejjednatější díl světa. Nejvíce lidnatou zemí je Belgie, nejméně Rusko a Švédsko.

Dle národnosti náležejí Evropané ke třem hlavním kmenům. Nejčetnější jsou Románi, k nimž Španělové, Portugesové, Italošláni a Francouzi patří, pak Slované, ku kterým Rusové, Poláci,

*) Nizozemsko jest průměrně 2' pod hladinou mořskou. Muselo by proto moře celou zemi (obzvláště za přílivu) zatopiti, kdyby Bůh dobrotivý ji hrázi až 50' vysokou a 1 hodinu širokou nechránil. Ovšem že obyvatelé sami o zachránění své vlasti musí starostliví být, hráze ty opravovat, zdokonalovat, ano na mnohých místech zdvojnásobit i ztrojnásobit a při straně mořské vyzdívati neb hustě koly zatloukat, jež před vlnami je chrání. Řeky musí se stavidly opatřiti, aby jimi za přítoku voda do zemi nevnikala.

**) Nejvíce zlata a stříbra nalézá se v Uhrách a v Sedmihradech, železa ve Švédsku a Rusku.

Čechové, Slováci, Slovinci, Srbové a Chorvaté se počítají, a Germané č. Němci, zahrnující v sobě Švédy, Dány a Angličany.*)
Mimo to jsou v Evropě Maďaři, Osmani č. Turci a Řekové.

Panující náboženství v Evropě jest křesťanské; jen malá část
6 obyvatelstva jest vyznání mahomedánského a israelitského. Po-
hané jsou dosud jen v Lopársku.

Vzdělanost jest ve většině zemí na vysokém stupni a u stálém
vzrůstu, obzvláště v západní polovici. Průmysl a obchod četnými
železnicemi a splavnými řekami podporován není v žádném jiném
10 dílu světa na takové výši jako v mnohých zemích evropských,
ku př. ve Britanii, Francii, Nizozemsku, Švýcarsku, Německu a
západním Rakousku, tak že výrobky evropské do všech končin
světa se rozvážejí. Ovšem že Britanum, kteříž jako panovníci moře
sami více lodstva mají než veškeré ostatní státy dohromady,
15 žádný národ v ohledu tom se nevyrovnan.

Rovněž tak jako průmyslu a obchodu, je Evropa sídlem
vědy a umění. Evropanům je člověčenstvo za mnohé vynálezy
a rozšíření všech věd povděčeno.

Evropa byla nejspíše z Asie zalidněna. První národ byli
20 nepochybně mocní Hellené, obyčejně Řekové zvaní, kteří vzděla-
ností svou brzy nad Asiaty se vznesli a asi 400. r. př. n. P.
v největším rozkvětu stáli. Jich výrobky umělecké a plody
vědecké bude i nejpozdější člověčenstvo obdivovati. Brzy na
to rozpadla se pro nesvornost říše jejich na více malých států.
25 V tomtéž čase počali se Římané, obyvatelé Italie, vzmáhati, a
udatností svou podrobovali si jednu zemi po druhé, tak že v čase,
když Spasitel světa naroditi se měl, říše jejich nejmocnější byla.
Patřilo jim v Evropě mimo Italii Řecko, Turecko, země císařství
našeho až po Dunaj, Německo, Francie, Španělsko a Anglicko,
30 v Africe všecky země na pobřeží moře středního, v Asii země
západní: Malá Asie, Armenie, Mesopotamie, Syrie a Palestina.
Ve všech těchto zemích rozširovali svůj jazyk a svou vzdělanost.
Národové jim podrobení přestali býti kočovníky a usazovali se
jako rolníci.

35 I náboženství křesťanské rozšířilo se brzy v zemích jejich.

Po rozpadnutí se římské opanovali země ty rozliční
divoci, od severu přitáhlí národové. Věda a umění musely nevědo-
mosti, vzdělanost barbarství ustoupiti.

*) Řec anglická je smíšena z románské a germánské.

Z národů těch vzmohli se nejdříve Frankové, kteří ku konci osmého století za vlády Karla Velikého nejmocnějším národem v Evropě byli.

V tomtéž čase, když severní národy zemí Římanů se znocnili, přitáhli Slované, naši předkové, z Asie, a usadivše se ve východní části Evropy utvořili říše: v Rusku, Polsku, v Čechách a severním Německu.

Nejznamenitější státy Evropy, kteráž na východní, jižní, západní, severní a střední se rozpadá, jsou: císařství Ruské, císařství Turecké*), království Řecké, knížectví Černohorské, království Italské, království Španělské, království Portugalské, republika Francouzská, království Velkobritanské, království Švédské a Norské (Skandinavie), království Dánské, království Nizozemské (Holland), království Belgické, císařství Německé (z více menších států složené)**), republika Švýcarská a císařství Rakouské.

15

*) Císařství Turecké objímá též knížectví Srbské, Romanii č. knížectví Valašské a Multanské, kteréto státy vlastního knížete a vlastní správu domácí mají, ale Turecku poplatné jsou.

**) Císařství Německé skládá se ze spolku severoněmeckého, který se stává ze 22 států, mezi nimiž dvě království (Pruské a Saské), a jiho-německého spolku s pěti státy, mezi nimiž dvě království (Bavorské a Virtemberské) jsou.

Oddělení II.

a) Císařství Rakousko-Uherské.

16. Hranice a části říše.

Říše naše, císařství Rakouské, jedna z velmoci evropských leží skorem u prostřed Evropy. Na severu hraničí se Saskem, s Pruskem a s Ruskem, na východě s Ruskem a s Multanskem, na jihu s Valašskem, se Srbskem, s tureckými zeměmi Bosnou a Hercegovinou, s Černou Horou, s mořem jaderským a s Italií, na západu se Švýcarskem, s knížectvím Lichtensteinským a s Bavorskem.

Rakousko složeno jest ze 17 zemí, patříť sem:

1. Království České.
2. Markrabství Moravské.
3. Vévodství Slezské.
4. Království Haličsko-Vladimírské.
5. Vévodství Bukovinské.
6. Velkoknížectví Sedmihradské.
7. Království Uherské.
8. Království Chorvatsko-Slavonské.
9. Království Dalmatské.
10. Vévodství Krajinské.
11. Přímoří.
12. Vévodství Korutanské.
13. Poknězené hrabství Tyrolské.
14. Vévodství Solnohradské.
15. Vévodství Štýrské.
16. Arcivévodství Rakouské nad Enží (horní).
17. Arcivévodství Rakouské pod Enží (dolní).

17. Vyvýšeniny a roviny.

Povrch císařství rakouského jest z větší části hornatý, nebo přes $\frac{3}{4}$ veškeré půdy náleží hornatině; předce však rozprostírají se tu též daleké roviny a široká údolí, jenž zemi veliké rozmanitosti poskytují.

Jihozápadní země říše naši prostopují Alpy, nejvyšší to pohoří nejen Rakouska, ale i celé Evropy.

Již pohled na měnlivým svým tvarem obzor ohražující temena Alp jest utěšený; ještě více ale cítí se přítel přírody povznešen,

když s vysokého vrchu temena dolů v šírou krajinu pohledna rozkošná údolí zří, v nichž pole a lučiny, zahrady a lesy, města a vesnice pěkně se střídají. Tyto úkazy jsou v Alpách rovněž tak rozmanité jako velkolepé; uchvacují mysl, naplňujíce ji svatou uctivostí před všemocným a nejvyšším moudrým Tvůrcem všeho světa.

Dlé polohy dělíme rakouské Alpy na tři hlavní pruhly: severní, střední a jižní.

Alpy severní táhnou se po severní hranici Tyrolska (algavské) skrz severní Solnohrady (solnohradské), obojí Rakousy (rakouské) až k Vídni. Nejsou příliš vysoké a mají jen málo ledovců. Jich nepravidelný tvar, bělošedá barva, rozpukané, nejvíce holé stěny poskytují až hroznivý pohled. — Alpy střední přicházejí ze Švýcar, rozvětvují se ve středu Tyrol (rhätické), přecházejí na hranici solnohradskou a korutanskou (vysoké Tury), táhnou se dále mezi Štyrskem a Korutanskem (norické), obrací se přes Štyrsko k severu a vybíhají dílem jako pohoří Litavské, dílem jako Bakonšký Les až k Dunaji. Tyto Alpy jsou nejvyšší. Vystupují nad čáru sněhovou nejen temena jednotlivých velikánů, ale i hřbet pohoří samého, a tvoří proto rozsáhlá pole ledová. Ve všech zemích jimi prostoupených vede se hospodářství alpské *), jež v chovu dobytka se zakládá.

Alpy jižní přecházejí z Itálie, táhnou se po jižní hranici Tyrol (kadorské) a Korutan (karnické), pak mezi Korutany, Štyrskem a Krajinou, (Karavanky) a prostupují Chorvátsko a Slavonii pod rozličnými jmeny až k Dunaji. Tyto Alpy jsou nižší Alp středních, mají jen několik ledovců a to jen na hranici Tyrol a Korutan.

V Přímoří připojuje se k Alpám jižním Kraš, jenž na jih podél moře jaderského skrze Chorvátsko a Dalmacii se táhne. Pohoří to jest mnohem nižší než Alpy, nebo ani jediná hora nedosahuje

*) V hornatých krajinách, kde půda k pěstování obilí se nehodí, jsou rozsáhlé pastviny a lučiny. To přimělo obyvatelé, chovem dobytka, vyráběním sýra a másla se zabývat. Po celé léto díl se svými stády v horách na pastvinách, kde jednoduché z kamene a mechu upravené přibytky (senny) mají, v nichž bydlí, sýr i máslo vyrábějí a stáda svá v čas nepohody umisťují. Teprv pozdě na podzim vrací se domů do údolí. Na Alpách skalnatých a příkrých pasou se stáda ovcí a koz, na méně vysokých a ne příliš příkrých hovězí dobytek. Pasení počíná dle toho, jak brzy sníh roztál, počátkem června neb července a trvá až do doby, kdy sníh napadne.

čáry věčného sněhu; pozůstává z vápence, pročež i celé krajiny pusté jsou. Zde nachází se mnoho rozsedlin a podzemních slují, v nichž vody se ztrácejí. Proslulá je jeskyně Postojnská v Krajině.

Severně od Alp rozkládá se v zemích koruny české po-
5 hoří hercynsko-sudetské, jenž v poměru k Alpám jen málo vy-
soké jest. Takové romantiky nelze zde spatřiti, za to však jest
půda všeobecně úrodná.

Podél hranice česko-bavorské tálne se od jihu k severo-
západu Šumava a Český Les; obě pohoří jsou hustým lesem, první
10 i. pralesem porostlé.

S Českým Lesem souvisí v severozápadním cípu Čech Smrčiny,
jež ho s Rudohořím (severovýchodně po hranici saské až k Labi
se táhnoucí) váže. Na pravém břehu Labe rozkládá se po
hranici pohoří lužické, pro své přerozmanité tvary pískovcové
15 též pod jménem „České Švýcarsko“ známé, které každorečně
cílem mnoha cestujících z Čech i z ciziny jest. Pohoří to spojuje
horstvo hercynské s pravými Sudety, odtud pod rozličnými jmeny
k jihovýchodu po hranici prusko-české a dále moravsko-slezské
se táhnoucími. Až k průsmyku u Nového Světa slují pohořím
20 jizerským, dále až k Záclerí Krkonošem, s kterými spojeno jest
pískovcovými skálami Adersbašskými pohoří Kladské. Po hranici
moravsko-slezské rozkládají se jesenické hory, po hranici česko-
moravské vysočina česko-moravská, která v severní polovici dolních
Rakous se rozkládá a v Rakousích horních s výběžky Šumavy
25 se spojuje.

Třetím a nejrozsáhlějším pohořím říše rakouské jsou Kar-
paty. Nejsou ovšem tak vysoké jako Alpy, přece však mnohem
vyšší Sudet. Karpaty počínají se vypínati u ústí řeky Moravy,
táhnou se obloukovitě v severu Uher po hranici, vysírají četná
30 ramena k jihu, k severu i na východ, a objímají celé Sedmi-
hradsko. Od Dunaje až ke hranici moravské vystupují jako hor-
natina pod jménem Bílé Hory nebo Malé Karpaty, odtud dále
nazývají se Beskydy, a sice moravské, slezské, haličské. Beskydy
haličské dělí se na západní a východní, jež odděleny jsou od
35 sebe vysokými skalnatými Tatry, kde nejvyšší hory Karpat t.
Štít Gerlachovský (8350') a Štít Lomnický (8300') se vypínají.
Východní Beskydy jsou z počátku nižší než Beskydy západní,
přijímají však na výši, čím dále k jihovýchodu se táhnou. Sed-
mihradské Karpaty jsou nejvyšší na jižní hranici, kdež Alpami

transilvanskými se zovou. Na uherské straně rozkládá se Rudoňhoří Sedmihradské.

Karpaty jsou neschůdné a hustým lesem porostlé, takže z jedné země do druhé jen skrz průsmyky volně dostati se lze.

As čtvrtý díl povrchu našeho mocnářství zaujímají roviny. 5 Největší roviny jsou v Uhrách a v Haliči.

Velká uherská rovina (1800 □ mil) rozprostírá se od Dunaje až skoro ke hranici Sedmihradské. Střídají se tu místa velmi úrodná s neúrodnými pustami a baheništěmi. Mezi Dunajem a Tisou rozkládá se pusta kečkemetská, mezi Tisou a Sedmihradny ještě 10 větší pusta debrečínská. V těchto z větší části bezstromých, a řídkou travou porostlých, místem i holých písčitých krajinách není ani hrubě obydli lidských; pasou se zde v široké planině po celé léto stáda hovězího dobytka, ovcí a koň. Často se tu objevují zraku klamné obrázy přírodní, jako odlesk vzdálených 15 míst, lesů a celých krajin kteréžto zrcadlením vzdachu č. fata morgana nazýváme.

S velkou uherskou rovinou souvisí nížina Chorvatsko-slovenská (140 □ mil), která velmi úrodná jest.

Malá rovina uherská (300 □ mil) rozkládá se mezi Bakovským lesem a hranici rakouskou.

Rovina haličská (900 □ mil) rozkládá se na severu při hranici ruské.

V Čechách a na Moravě jsou jen malé roviny, vesměs zvláštní úrodností se vyznamenávající. Největší z nich jsou ko- 25 linsko-pardubická v Čechách a úrodná Hana na Moravě.

18. Řeky a jezera.

Vodstva, které veliký vliv nejen na podnebí a úrodnost půdy, ale i na průmysl a obchod má, jest v říši rakouské dostatek. Největší, — zároveň hlavní řeka rakouská, je Dunaj, jenž u Pasova z Bavor na půdu říše naši přichází a ji po 180 mil 30 dlouhém toku u Ršavy opouští, aby dále skrze Románsko k moři černému se ubírala. Do Dunaje se vlévá na břehu levém: Morava, Váh, Nitra, Hron a Tisa se Samošem a Maroší; na břehu pravém: Jin, Enže, Litava, Rába, Dráva s Murou a Sava. Mimo to jsou znamenitější řeky: Labe v Čechách, Odra v Slezsku, 35 Visla v Haliči a Adyže v Tirolsku.

Jezera jsou nejčetnější v Alpách, největší však, jako Blatenské 12 □ mil a Neziderské 7 □ mil zaujmající v nížině uherské. Jezera poslednější souvisí s močálem Hansagem zvaným, 8 □ mil rozsáhlým, který celé okolí nezdravými výparami naplňuje. Jezero Zellerské v Solnohradsku jest nejkrásnější, jezero Cirknické v Krajině, z něhož každé jaro voda sama od sebe skrze dno se ztrácí a na zimu zase skrz dno naplňuje, jest nejpamátnější.

V Čechách není jezer, za to však jsou tu znamenité rybníky, z nichž nejrozsáhlejší jest rybník Rožmberský u Třeboně, mající 8 hodin v objemu.

19. Podnebí.

Podnebí zemí rakouských jest všeobecně mírné, živočišstvu i rostlinství přístojně; jen v krajinách močálovitých a bahaných*) jest vzduch nezdravými výparami naplněn. Přece však jest v jednotlivých zemích rozdíl dosti nápadný. Především způsobuje značná rozsáhlost říše Rakouské od jihu na sever a od východu na západ rozdíly v teplotě, tak že Dalmácie, Chorvátsko a Slavonie, Krajinsko, Přímoří a jižní Tyroly mnohem teplejší jsou, než země severní, zvláště Halič, která před severními větry studenými chráněna není. Dále působí, jak nám již povědomo, i blízkost moře na podnebí. Nepodléhá proto Dalmácie, Chorvátsko a Přímoří takovým změnám v povětrnosti jako země ostatní, v nichž podnebí pevninné panuje, v zimě tuhé mrazy, v létě veliká parna bývají. Konečně účinkuje nápadně na podnebí výška a stanovení hor. Tak je v Čechách na severu pod Krkonošemi tepleji než v jihu, kam větry severní, poněvadž zde půda vyvýšenější, přístup mají. Morava k jihu skloněna má mnohem mírnější podnebí než Halič k severu se klonící. V Praze je více tepla, než daleko na jihu, neb vysoko v Alpách ležícím Innspruku, so hlavním městě Tyrolska.

Deště a větry jsou v Rakousku velmi proměnlivé. V krajinách hornatých pršívá častěji než v rovinách; proto jsou nejčastější deště v zemích alpských, nejřídší v nížině uherské, kde

*) V nížině uherské, kde voda řek při volném pádu zvolna dále se valí a po nízkých břehách daleko se rozlévá, povstávají rozsáhlé močály. Nejrozsáhlejší močály kromě známého již Hansaga jsou při řece Tise a Dunaji.

rosa déšť nahražuje. Z větrů jest pamětihoný horký siroko z pouští africké vanoucí, který do Dalmacie, Přímoří a jižních Tyrol zasahuje a rostlinstvu velmi škodlivým bývá; pak studený vítr bora, jenž s Kraše do Krajiny, Přímoří a Dalmacie přichází a v prvních třech měsících burácí.

Bouřek bývá nejméně v Dolních Rakousích; počet a velikost přibývá krajinám dále k jihu ležícím. Největší bouře bývají v Alpách, v Karpatech a v Šumavě.

20. Přírodní plodiny.

Říše rakousko-uherská jest rozmanitými plodinami všech tří říší štědře podělena. Půda je všeobecně úrodná, ač poloha, teplota a vláha všelijak na rostlinstvo působí.

Z nerostů jsou v horách veliké zásoby kovů a jiných užitečných minerálů ukryty. Nejbohatší jsou Karpaty, pak hercynsko-sudetské pohoří a Alpy. Kraš nemá skoro žádných kovů.

Zlata dobývá se v Sedmihradsku (nejvíce z celé Evropy) a v Uhrách, pak též něco málo v Solnohrazech a v Korutanech; stříbro v Uhrách, v Čechách a v Sedmihradech, něco málo v Tyrolích, v Solnohrazech a v Korutanech; rtuť v Krajině, v Sedmihradech a v Korutanech; měď v Uhrách, v Sedmihradech, v Tyrolsku, v Čechách, v Bukovině, v Štýrsku a v Korutanech; cín v Čechách; cink v Haliči, v Korutanech, v Štýrsku a v Čechách; olovo v Krajině, v Čechách, v Uhersku, v Sedmihradech, pak v Tyrolích, v Štýrsku a Korutanech; železo nejvíce a nejlepší v Štýrsku a v Korutanech, pak v Čechách, na Moravě, v Slezsku, v Haliči, v Bukovině, v Uhrách, v Krajině, v Tyrolích a v Dolních Rakousích; uhlí, hlavní to podpora průmyslu, ve všech skoro zemích, nejvíce ale v zemích koruny české, pak v obojích Rakousích, v Štýrsku a v Uhrách; tuha v Čechách, na Moravě a v Dolních Rakousích; síra v Chorvátsku, v Haliči, v Čechách; sůl*) v Haliči, v Uhrách a v Bukovině, pak v Solnohrazech, v Horních Rakousích a v Tyrolsku. Mimo to dobývá se země porcelánová k vyrábění rozličného nádobí v Čechách; vápno nejlepšího druhu v Čechách, pak v zemích jižními Alpami a Krašem prostoupených, kde též mramor se nalézá; sádra v zemích Alp-

*) V Přímoří dobývá se sůl z vody mořské.

Slezsku bydlí; Slováci vlastně k Čechoslovanům náležející, jež severní krajiny Uher obývají; Poláci sídlící v západní Haliči a ve východním Slezsku; pak Rusíni, usazení ve východní Haliči, v Bukovině a v severovýchodní části Uher.

5 Z Jihoslovanských obývají Slovinci Krajinu, jižní Korutany a Štýrsko, pak Přímoří; Chorváte Chorvatsko a Slavonii; jihozápadní Uhry, Istrii a severní Dalmacii*); Srbové žijí vedle Chorvatů v Chorvátech a v Slavonii, pak v jižních Uhrách a v jižní Dalmacii. Bulhaři tvoří jednotlivé osady v jihovýchodních Uhrách
10 a v Sedmihradech.

Němci obývají severní krajiny alpské; tedy obojí Rakousy, Solnohrady, severní Štýrsko, severní Korutany, severní Tyroly a pohraniční krajiny zemí koruny české. Mimo to jsou osady německé ve všech ostatních zemích vyjmouc Dalmacii. Maďaři
15 obývají vnitro Uher a Sedmihrady.

Románi dělí se na východní, ku kterým Rumuni v Bukovině a v Sedmihradech a ve východní části Uher se počítají, pak západní, k nimž Italiáni v jižních Tyrolích a v jednotlivých místech Přímoří, Chorvátska a Dalmacie, zvláště na pobřeží mořském
20 bydlící náležejí.

Kromě národů těchto žijí židé skoro po celém Rakousku rozptýleni; mluví hlavně německy a živí se obchodem. Nejvíce jich bydlí v Haliči; v Horních Rakousích, v Štýrsku, v Salcburku, v Korutanech a v Krajině nejsou skorem žádní. Cikáni,
25 národ to báječného původu, teprv počátkem 15. století z Asie přišly, jsou domovem v Sedmihradech, pak v jižních Uhrách, a mluví řeč v zemi panující. Většina jich potuluje se světem, zaměstnávajíce se hádáním, hudbou, obchodem v koních a p. — Armeni, kteří teprv v 17. století z Asie přitáhli, jsou usazeni
30 v Sedmihradech, v Haliči a Bukovině, a vyživují se hlavně průmyslem a obchodem.

Příznivější je rozdílnost náboženství nežli národností, ježto náboženství katolické, k němuž dům panovnický náleží, ve všech skoro zemích převládá. Počítá se katolíků (latinských i řeckých
35 obřadů) 25 milionů. Mimo to jsou od státu uznaná náboženství: řecké východní, k němuž Srbové a Rumuni se přiznávají, prote-

*) V Istrii zovou se Čičané, v Dalmacii na pobřeží moře Morlakové.

stantské helvetského a augsburgského vyznání hlavně v Uhrách a Sedmihradech rozšířené, pak mosaické, kteréž veškerí židé vyznávají.

22. Průmysl a obchod.

Příznivá poloha, četné řeky, rozsáhlé lesy, bohatá ložiska kamenného uhlí, veliké poklady kovů, úrodnost půdy a hojnost rozmanitých plodin říše rakouské poskytuje činnosti lidské rozsáhlé pole, a jest přičinou květoucího průmyslu a obchodu.

Mezi všemi zeměmi Rakouska vynikají země koruny české přičinlivostí obyvatelstva, jakož i množstvím průmyslných výrobků nad ostatní. Hned na to jsou nejprůmyslnější zemí Dolní Rakousy se středištěm Vídni, pak Štýrsko, Korutany, Horní Rakousy a Tyrolsko. V ostatních zemích západních je průmysl jen málo znamenitý; v zemích východních ale zcela nepatrný.

První místo průmyslu rakouského zaujímá bez odporu plátenictví s hlavním sídlem v Čechách, pak v Moravě, v Slezsku a v Dolních Rakousích. Soukennictví vykvetá hlavně na Moravě a v Čechách. Bavlnictví v Čechách. Hedbávnictví počíná se všeobecně rozširovati, ale kvete dosud jen v jižním Tyrolsku.

Vzděláváním kovů zvláště vyráběním zboží železného a ocelového vyniká Štýrsko, pak Horní Rakousy, Korutany a Čechy. Sklářství se provozuje nejvíce v Čechách, kdež i zboží porculánového a hliněného nejvíce se vyrábí; papírnictví v Čechách a v Dolních Rakousích. Cukrovarnictví jest v největším rozkvětu zvláště v Čechách a na Moravě, pak v Haliči a v Rakousích; lučebnické výrobky hlavně v Čechách a v Rakousích dolních.

Výrobky průmyslnické, jakož i plodiny přírodní rozvážejí se hojně do cizozemска, zvláště do Turecka, Španělska, Afriky, Asie a Ameriky. Za to však přivážejí se plodiny zámořské, bavlna, jižní ovoce, dobytek a j.

HLAVNÍ podporou průmyslu a obchodu jsou četné dráhy a silnice, pak splavné řeky a obchodní námořnictvo, jehož střediskem moře středozemní jest. Nejznamenitější místa obchodu námořního jsou Terst a Rěka, obchodu pozemního Vídeň, Praha, Brno, Pešt, Lvov, Štýrský Hradec, Botzen a Linec.

b) **Země koruny české.**

Království České.

23. Hranice Čech a povaha půdy.

Země česká, jedna z nejdůležitějších částí říše rakouské, hraničí na východě s Moravou, na jihu s Rakousy, na západě s Bavorý, na severu se Saskem a s Pruskem.

Tvarem svým podobá se země česká čtyřúhelníku, jehož rohy 5 k čtyřem stranám světa obráceny jsou.

Z větší části obrubují zemi českou hory do vnitřku země se klonící, a veškeré vody sbírají se v zemi samé v jediný velenek, kterýž průlomem v horách na severu ze země vychází.

Hory české náležejí, jak nám již povědomo, k horstvu hercynsko-sudetskému, jež ani tak vysoké a neschůdné, ani věčným sněhem pokryté jako Alpy, za to však hojně lesy porostlé a průmyslným obyvatelstvem obydlené jsou.

Podél hranice česko-bavorské táhne se od jihu k severu široké, hustým lesem porostlé a neschůdné pohoří, jež až k hoře Čerchové Šumavou, dále pak až k Ohři Českým Lesem se nazývá. Šumava tálne se dvěma rovnoběžnými pruhý. První pruh rozkládá se po samé hranici a má mnohé vysoké hory; jako: Javor s překrásnou vyhlídkou, Ploken s jezerem, Třistoličník a j.; druhý nižší a nesouvislý pruh počíná lesem Blanským u Krumlova a končí v horách Karlových u Klatov. Český les táhne se po hranici a souvisí na severu s pohořím Tepelským.

Obé pohoří je jen v údolích úrodné. Hlavní zaměstnání chudého obyvatelstva zdejšího je zdělávání dříví na prkna, latě, náradí bednářské a kolářské a p., pak sklářství.

V nejzápadnějším cípu Čech jsou Smrčiny spojené s Rudohořím č. hory krušnými, jež severovýchodně hranicí se táhnou a vysokou lesnatou baštu proti Sasku tvoří. Jmeno pohoří toho samo naznačuje, že rudy v sobě chová; dobývát se tu stříbro, měd, cin, zink a železo. Rudohoří je dílem lesnaté, dílem vzdělané a jen na málo místech skalnaté. Četní obyvatelé zdejší vyživují se: hornictvím, přádelnictvím, plátenictvím a krajkářstvím. Nejvyšší hora jest Keilberg u Jachymova.

Na pravém břehu Labe v nejsevernějším cípu Čech rozkládá se romantické pohoří Lužické, též české Švýcarsko zvané, po-

zůstávající z jednotlivých okulatělých vrchů žulových a spojující Rudohoří s pravými Sudety, jež po severovýchodní hranici se pnou. Až k Novému Světu slovou pohořím jizerským, kdež sedlem novoměstským od mnohem vyšších, zároveň nejvyšších hor českých, Krkonošů odděleno jest. Pohoří jizerské sestává 5 z několika rovnoběžných hřebenů. Nejvyšší hory jsou Tafelfichte a Ještěd. Nejvyšší horou Krkonošů a zároveň Čech je Sněžka krkonošská. Od Záclere dále na východ jest malé a nevysoké, přece však pro krásné písčkovcové útvary znamenité pohoří adersbašské, které zároveň Krkonoše s pohořím Kladským, jež pod 10 jmenem „Orlické pohoří“ severovýchodní hranici proti Prusku tvoří, spojuje.

Mezi Moravou a Čechy rozkládají se široké hřbety vysočiny česko-moravské, jež u pramene řeky Sázavy dle moravského města Zdáru pohořím zdářským, dále na jihu starými hory se nazývá. 15 Obyvatelé Sudet vyživují se hlavně průmyslem, jmenovitě přádelnickým a plátenictvím.

Uvnitř země vyniká krásné malebné Středohoří s horou Milešovkou, rozkládající se severně od Ohře opodál Rudohoří, pohoří Lužického a Jizerského a sestávající skorem ze samých 20 pěkných homolovitých vrchů čedičových; pak lesnaté, vlnitým svým tvarem a příkrými skalami okrášlené Brdohorí od Úval (blíz Prahy) přes Zbraslav, Dobříš k Příbrami se táhnoucí. Z obou stran Brdohorí rozkládá se malá hornatina, z níž nejznamenitější jsou hory Třemošné, které od Libně (u Prahy) jihozápadně 25 k Berounu a k Rokycanům se táhnou.

Mimo hory tuto uvedené třeba ještě o Stěnách, písčkovcovém to pohoří se zmínit, jež mezi Rudohořím a Krkonošemi v severní a v severovýchodní části Čech se rozkládají a překrásná skalnatá údolí tvoří. Sem patří Stěny Děčinské, Žalmanské, k nimž so stěny Adersbašské nálezejí a Třebovské.

Ostatně střídají se uvnitř země lesnaté hornatiny s úrodnými rovinami, z nichž největší jsou pardubicko-kolínská, litoměřická, třeboňská a budějovická.

24. Vody české.

Zvláštním tvarem povrchu zemského utvořilo se vodstvo 35 Čech takým způsobem, jakéhož v žádné zemi rakouské, ano v nijaké zemi v světě spatřiti nelze, nebo veškeré vody sbíhají

se jako žilky v listě v jeden hlavní tok Labe. Vlastně by měla Vltava za hlavní řeku Čech považována býti, ježto déle skrz zemi teče a mnohem větší jest než Labe; považujeme ji proto za druhou, Oharku pak za třetí řeku hlavní.

5 Labe vzniká na nejvyšších Krkonoších poblíž hranice Pruska. Zpočátku činí několik vodopádů a teče spádně jako divoká bystřina horská k Vrchlabí, pak mírnou hornatinou jihovýchodně k Jaroměři klidněji plyne, tu se k jihu zakrívuje a v tom směru až k Pardubicím ubíhá. Od Pardubic ubírá se směrem západním 10 ke Kolínu, pak severozápadně k Nymburku, k Brandýsu a ještě rozhodněji k Mělníku, kde Vltavou sesíleno splavným se stává. U Roudnice oblouk opisuje, u Lovosic k severu zabočuje, Středo- 15 hořím k Ústí se prodírá, tu k východu se obrací, později však zase k severu, v jakémž směru ke hranici spěchá; u Hřenska zemí českou opouští a skrz Německo k moři německému, do něhož pod Hamburkem se vlévá, jako mocný proud se valí.

Labe přijímá na pravém břehu: Cidlinu, Jizeru, Bšovku a Ploučnici; na levém břehu: Upu, Metuji, Orlici, Loučnu, Chruďimku, Doubravku, Vltavu, Oharku a Bělu.

20 Druhá hlavní řeka Vltava prýtí v Šumavě, ubírá se směrem jihovýchodním podél hranice bavorské a rakouské až k Vyššímu Brodu, odkudž k Rožmberku na sever se zahne, a v tom směru dále až k Mělníku ubíhá, kdež s Labem se pojí.

Do Vltavy se vlévá na pravém břehu Malše, Lužnice s Nežárkou, pak Sázava s Želivkou a Blanicí; na levém břehu Otava s Blanicí a Volynkou, Berounka (Mže) s Bradlavkou a Uslavou v pravo, se Střelou a Litavkou v levo.

Oharka, třetí hlavní řeka, pramení ve Smrčinách na pomezí bavorském, teče východně k Chebu, pak klikatě v směru severovýchodním ke Kadani, jihovýchodně k Žatci, načež severovýchodně dále se vine, Středohoří oplývá a u Terezína do Labe se vlévá.

Znamenitější přítoky její jsou v levo Zvoda a v pravo Teplá.

Větších jezer v Čechách není, jen tolíko nepatrných jezírek 25 horských v Šumavě; za to však jsou tu četné rybníky jako ku př. na jihu u Třeboně a Hluboké, na severovýchodu mezi Chlumcem a Pardubicemi. Nejrozsáhlější ze všech je rybník Rožmberský u Třeboně.

V žádné zemi není tolik světoznámých minerálních pramenů jako v Čechách. Nejvyhlášenější jsou horká zřídlá v Karlovarech

a v Teplici, studená zřídlá v lázních Mariánských a Františkových, kyselka v Bilině a v Radešově (kysibelská), hořká voda v Zaječicích, v Bylaně a p.

25. Podnebí.

Země česká leží u prostřed Evropy, má proto podnebí právě z jižního do severního pásu přechodné. Avšak rozličná poloha a výška krajin činí veliké změny v povětrnosti.

Tak je na severu v údolí Labe a Ohře, jakož i v středu země, jelikož vysoké hory na severu studeným větrům severním přístupu do krajin těch zabráňují, větší teplota než na jihu, kamž vítr studený volný přístup má, poněvadž zde půda výše 10 leží a k severu se kloní.

Obzvláště teplé je údolí na úpatí Rudohoří, takže u Chomutova i kaštany jedlé dozrávají, v údolí Labe pak víno a ovoce nejlépe a nejhojněji se daří.

Dobrým důkazem této rozdílnosti v teplotě jsou žně, které 15 u Prahy, Litoměřic a Žatce o týden a déle dřív počínají než v krajinách dále na jihu ležících.

Deště jsou v Čechách hojné, obzvláště v krajinách lesnatých a hornatých. Nejvíce prší v Krkonoších a v močálovitém pohoří jizerském. Bouřky jsou nejčastější a největší v krajinách jižních, zvláště v Šumavě. Z větrů převládá v Čechách vítr severozápadní.

26. Přírodní plodiny.

Ze všech zemí rakouských jsou Čechy nejpožehnanější na plodiny přírodní. Užitečných nerostů nelze v žádné jiné zemi evropské tolik druhů nalézti; jsou zde skorem všecky zastoupeny. 25

Z kovů dobývá se něco zlata u Jilové, Kašparských hor; velmi mnoho stříbra u Příbrami, Jáchymova, Tábora, Německého Brdu a Božího Daru; hojnost výborného cínu u Slavkova, Cinvaldu a Krupky, něco zinku u Božího Dáru; mědi u Kupferberku a Graslice; dosti olova v stříbrnosné rudě u Bleistadtu, Mže, 30 Příbrami a Jáchymova; zvláště mnoho železa u Hořovic, Zbiroha, Unhošti, Tachova, Falknova, Slavkova, Vejprt a j.; nesmírné množství uhlí kamenného a sice černého u Radnice, Buštěhradu, Kladna, Slaného, Záclerě a Náchoda, hnědého v údolí řeky Běly

u Mostu, Biliny, Teplice a Ústí n. L. Dále nalezá se tuha v jižních Čechách u Krumlova; pak u Poličky; výborné vápno zvláště u Zdic a hlína porcelánová u Zettlice (blíže Karlovarů).

Zvláštní ozdobou českých minerálů jsou hojné drahokamy, jako: safír, achat, jaspis, topas, chalcedon a karneol v Krkonoších (zvláště u paty Kozákovova blíž Semil), pak z celé Evropy nejkrásnější granat u Třiblic a Dlažkovic (nedaleko Lovosic) a Nové Paky.

Kuchyňská sůl, tento důležitý nerost, schází zemi české a musí 10 z Dolních Rakous a z Haliče dovážena být; avšak naskytují se tu soli jiné v četných pramenech mineralních rozpuštěné. Z vod takových se bude sůl dobývá, neb se jich co lečivých prostředků proti rozličným nemocem užívá.

Z rostlinstva plodí země česká přes potřebu obilí, takže 15 se ho do ciziny hojně využívá; výborný chmel hlavně v okolí Žatce, Falknova a Úštěku; dobré víno u Mělníka a Žernosek; mnoho výborného ovoce zvláště u Litoměřic, Žatce a Králové Hradce. V hornatých, méně úrodných krajinách pěstuje se hlavně len a konopí; v okolí Prahy a Žatce mnoho zeleniny. Mimo to 20 sází se řepa cukrová a řepka u veliké rozsáhlosti.

Lesů je v Čechách dosud veliké množství, takže množství dříví do jiných zemí dílem po Vltavě a Labi, dílem kanalem Švarcenberským, dílem dráhou se rozváží.

Ze živočichů domácích vyniká především silný kůň český, 25 hlavně v okolí Chrudíma chovaný. Hovězího dobytka není do statek; přiváží se, aby potřeba masa se kryla, z Uher; za to však je zde mnoho ovcí s vlnou ušlechtilou a veprového dobytka, pak hojnost drůbeže, jmenovitě hus.

Zvět vysoká a černá chová se jen v oborách, ohrazených to 30 lesích; zajíců a koroptví stále tu ubývá. Dravců, vyjmouc lišky a dravých ptáků, v Čechách není. Vyhlášený bažant český chová se v bažantnicích, ptáci vodní žijí u rybníků. Ryb je v četných řekách a rybnících hojnost, obzvláště kaprů, štik, okounů a úhořů.

V Labi a ve Vltavě žije také losos, v horských potocích pstruh. 35 Kromě toho třeba zmíniti se ještě o včelařství a hedbávnictví, kteréž obě v Čechách značně rozširovat se počíná.

27. Průmysl a obchod.

Veliké bohatství lesů, uhlí a vodních sil, jakož i úrodnost půdy a veliká lidnatost jest příznivou podmínkou vývoje průmysl-

nického; a v skutku jsou Čechy, kdež veškeré tyto podmínky sloučeny shledáváme, nejprůmyslnější zemí rakouskou.

Hlavním sídlem průmyslu českého jsou krajiny severní, kde nejchudší lidnatost jest, která polním hospodářstvím vyživiti se nemůže. Nejvyhlášenější výrobek český je sklo všeho druhu, 5 jehož dobrota v celém světě známa jest; nejdůležitější pak rozličné tkaniny ze lnu, bavlny a vlny. Znamenité sklárny Čech jsou v Haidě, v Šonově kamenné, v Sloupě, v Novém světě, v Eleonorenhaině, u Vimperka a p.; hlavní sídlo plátenictví jest Rumburk, bavlnnictví okolí Liberce, soukennictví Liberec. Vyhlášené 10 jsou kartounové tiskárny v Praze a v Kosmonosích. Dílny na zboží porcelánové a kamenné v okolí Karlovarů, v Praze a v Budějovicích závodí s cizozemskem a poskytují zboží výborné.

Velmi znamenité jsou též papírny, dílny strojnické a továrny chemické. Koželužství provozuje se v Čechách nejvíce z celého 15 Rakouska. Vyrábění cukru děje se v nesmírné rozsáhlosti.

Utěšitelný stav polního hospodářství a průmyslu jest přičinou čilého obchodu. Přiváženy bývají plodiny zámořské, bavlna, barevné dřevo, sůl, hedvábné a vlněné látky a p.; vyváženo obilí, chmel, ovoce, dříví, uhlí, tuha, minerální vody, vlna, lněné a ba- 20 vlněné zboží, sklo a p.

Hlavní podporou obchodu jsou četné silnice, železné dráhy a plavba po Vltavě a Labi. V žádné zemi rakouské není tolik silnic a železnic dráh jako v Čechách.

Severní státní dráha jest na dvou místech se severní dráhou Ferdinandovou v Olomouci a v Brně spojena, vstupuje na půdu českou u Lanškrounu, jde od východu k západu okolo Pardubic a Kolína ku Praze a dále severně v údolí Vltavy a Labe přes Roudnici, Lovosice, Ústí n. L. a Podmoklí k Drážďanům.

Dráha Pardubicko-Liberecká jde od Pardubic přes Králové 25 Hradec, Josefov, Semily, Turnov k Liberci a dále přes Žitavu do Berlína. Od Josefova jde jedna větev k Svatobořicím a dále přes hranici do Landshutu.

Dráha Kralupsko-Turnovská vede od Kralup přes Mladou Boleslavu k Turnovu, kde s dráhou Pardubicko-Libereckou se spojuje.

Severozápadní dráha česká jde z Vídně přes Znojmo a Jihlavu v Moravě a dále přes Něm. Brod, Čáslavu, Kolín, Poděbrady, Mladou Boleslavu, Bakov, Bělu, Českou Lípu k Rum-

burku. Od Něm. Brodu jde větev přes Chrudim k Pardubicím od Georgenthalu k Děčínu.

Dráha česká západní jde z Prahy přes Beroun, Plzeň do Bavor.

5 Dráha Buštěhradská z Prahy přes Kladno, Žatec, Podbořany ke Karlovým Varům a Chebu. Jedna větev spojuje Kladno s Kralupy, druhá větev vede od Podbořan ke Chomutovu a větev třetí od Tiršnic k Františkovým Lázním.

10 Dráha Františka Josefa jde z Vídni přes Gmund, odkud jedna větev přes Budějovice, Plzeň k Chebu a dále do Saská, druhá větev přes Tábor k Praze vede. V Budějovicích připojuje se k ní dráha Linecko-Budějovická.

Dráha Ústí-Teplická jde od Ústí n. L. přes Teplici, Most k Chomutovu.

15 Mimo dráhy tyto uvedené staví se i četné dráhy jiné, tak že nebude města většího v Čechách, které by s dráhou železnou spojeno nebylo.

Plavbu po Vltavě a Labi řídí pražská společnost plavební. Vltava je splavnou od Budějovic, Labe od Mělníka, odkud též 20 parolodi ku Dražďanům jezdí.

28. Praha.

Praha, hlavní město království českého, leží skoro u prostřed země po obou stranách Vltavy, přes kterou vedou tři mosty, dva řetězové a kamenný, pak řetězová lávka. Rozkládá se dílem na okolních vyšinách, a je pro rozkošnou polohu svou proslulá.

25 Praha jest jedno z nejkrásnějších a historicky nejpamětnějších měst evropských a čítá přes 150.000 obyvatelů. Pozůstává z pěti částí: Hradčan a Malé strany na levém břehu Vltavy, pak Starého města, Josefova a Nového města na břehu pravém. Na jihu přiléhá k Praze Vyšehrad.

30 Na Hradčanech vypíná se s četnými paláci obstoupený královský hrad s více než 400 pokoji a 3 sály. Rozsáhlá tato budova zavírá v sobě tři veliké dvory. Na dvoře třetím jest velkolepý a slavný chrám sv. Víta, k němuž Karel IV základní kámen položil. Tu odpočívá tělo sv. Václava, při němuž uschovány jsou 35 říšské klenoty české, pak ostatky sv. Jana Nepomuckého ve stříbrné rakvi. Mimo to jsou tu též hrobky králů a vévod českých. Před chrámem ve zvláštní kapli jest tělo sv. Vojtěcha; zde bývají

korunování králové čeští. Na východní straně je prastarý chrám sv. Jiří s ostatky sv. Lidmily a Vratislava, pak chrám Všech Svatých s tělem sv. Prokopa, opata sázavského. Kromě toho jsou zde památnější budovy: kostel loretanský, klášter strahovský a ohromný palác černínský, nynější kasárna Františka Josefa.

Pod Hradčany na Malé straně jest velkolepý chrám sv. Mikuláše s vysokou báni, vyhlášený palác Valdštýnský s překrásnou zahradou, pak několik paláců vládních se zemskými úřady a sídlem místodržitele, síň sněmovní a jiné paláce české šlechty.¹⁰ Na náměstí malostranském stojí pomník proslaveného vůdce vojska a vítěze maršálka Radeckého. Kamenný most se 16 oblouky 1600' dlouhý a 36' široký, 28 sochami a na obou koncích s 2 starobylými věžmi ozdobený spojuje Malou stranu se Starým městem. U staroměstské mostecké věže stojí socha Karla IV.,¹⁵ kterýž most ten vystavěti dal; opodál mezi mostem kamenným a výše nad ním stojícím mostem řetězovým jest na krásném nábřeží pomník císaře Františka I. Z budov staroměstských vyniká hlavní chrám Matky Boží před Týnem s hrobem hvězdáře slovutného Tycho de Brahe, chrám křížovnický s pěknou báni,²⁰ rozsáhlé Clementinum, bývalá to budova jesuitská, kdež nyní arcibiskupský seminář, hvězdárna, universitní knihovna, malířská akademie se nacházejí. Mimo to je zde stará radnice, velká a památná budova se zvláštními hodinami, staročeským orlojem; „Karlín“²⁵, universitní budova od Karla IV., vystavěná, vedle ní — kr. zemské divadlo německé. Mimo to jsou tu paláce hrabat Clamm-Gallasa, Kinského a j. v. „Nové město“, od Karla IV. založené, obklopuje Staré město a má mnoho krásných chrámů, jako: vysoký chrám františkánský, chrám sv. Ignace s někdejší kolejí jesuitskou (nyní vojenskou nemocnicí), kostel na Karlově a opatství benediktinské v Emauzích, obě Karlem IV. založené, poslednější též „na Slovanech“ zvané, poněvadž zde slovanské služby Boží konány byly. Kromě toho jsou zde znamenitější budovy: zemské divadlo české blíž mostu řetězového, bývalá novoměstská radnice, nyní zemský soud, všeobecná nemocnice, blázinec u sv. Kateřiny, celnice, státní nádraží (největší v Rakousku), paláce hrabat Šlika, Nostice, Salma a j.³⁰ Celé město i s Vyšehradem, bývalým sídlem českých vojvodů, a pevností, v níž sídlo kapitoly kanovnické a chrám sv. Petra a Pavla jest, obklíčují hradby s 8 branami.

K samé Praze přilehají předměstí Smíchov a Karlín, kteráž obě velikému průmyslu se těší. V Karlíně jest znamenitý viadukt pražsko-dráždanské dráhy na 85 obloucích, přes Karlín a řeku Vltavu vedoucí; pak veliká invalidovna vojenské kasárny a plynárna. Krásnou ozdobou náměstí karlínského jest velko-lepý chrám sv. Cyrha a Strachoty, za nímž se památná hora Žižkov vypíná.

Západně nedaleko Prahy je „Bílá Hora“, kde čeští stavové r. 1620 na hlavu poraženi byli; severně na Vltavě je krásný park bubenečský.

Praha je středištěm českého obchodu. Ze všech stran sbíhají se tu silnice a železné dráhy. V Praze je sídlo místodržitele, nejvyšších úřadů zemských a arcibiskupa. Z ústavů učebních, ježto zde se nacházejí, jmenovati sluší zmíněnou již universitu 15 s knihovnou k ní náležející, hvězdárnou, arcibiskupskou semináří, ústav technický s oddělením českým a německým, školu obchodnickou, tři gymnasia, dvě vyšší reálné školy, dvě reálná gymnasia, čtyry učitelské ústavy, vyšší dívčí školu a mnoho jiných ústavů.

29. Znamenitější města severovýchodních Čech.

Na hlavní řece Labi leží Vrchlabí a Hostinné, města se znamenitými přádelnami, tkalcovnami a papírnami. Králové Dvůr, kde knihovník musejní knihovny V. Hanka r. 1817 drahocenné básně staročeské „Královorský rukopis“ zvané ve věži kostelní nalezl; v okolí jsou četné tkadlovny. Jaroměř, město, jenž r. 1421 25 ve válce husitské zničeno a obyvatelstvo jeho usmrčeno bylo. Josefov, pevnost u vtoku Metuje do Labe. Králové Hradec, pevnost v úrodné krajině u ústí řeky Orlice, se sídlem biskupským; tu byla r. 1866 dne 3. července nešťastná bitva s Prusy svedena. Pardubice, město u vtoku Chrudimky, kde se dráha Liberecká 30 s Vídeňsko-Pražskou sbíhá. Kolín, kde r. 1757 rakouské vojsko pod vůdcem Daunem nad Friderichem II., králem pruským, zvítězilo. Poděbrady, rodiště krále Jiřího. Nymburk, staré město, kamž se r. 1309 Eliška, sestra posledního Přemyslovce Václava III., utekla a až k zasnoubení s Janem Lucemburským zdržovala; 35 v okolí pěstuje se zelenářství. Dále leží na řece Labi Brandýs n. L., město s císařským zámkem, od Boleslava I. r. 941 vystavěným; na protějším břehu Stará Boleslav, kde r. 985 sv. Václav

zavražděn byl. Zdejší kollegiatní chrám jest od Břetislava I. r. 1025 založen. Mělník, na výšině pravého břehu Labe blíž ústí Vltavy, jest nepochybně rodištěm sv. Ludmily. Na okolních stráních daří se réva burgundská, Karlem IV. z Francouzska přivezená. Nedaleko Roudnice, kde znamenitý zámek knížat z Lobkoviců s velikou knihovnou se nachází, leží hora Říp, na níž prý protec Čech přišel, a shlédnuv úrodnou krajinu zdejší, zde se i s národem po něm nazvaným usadil. Litoměřice, město v rozkošné, úrodné, ovocnářské a vinařské krajině se sídlem biskupským. Opodál vesnice Žernoseky, odkud známé víno žernosecké pochází. Lovosice, město, kde první bitva v sedmileté válce 1. října r. 1756 svedena byla. Nedaleko Lovosic leží v bohaté krajině na ovoce v Středohoří hora Milešovka s překrásnou vyhlídkou. U vtoku Běly do Labe leží obchodní město Ústí n. L., kde dráha teplická se státní dráhou spojuje. Nedaleko odtud je pře-krásný hrad Střekov. Konečně leží ještě na Labi město Děčín se zámkem hraběte Thuna a krásnou zahradou na protějším břehu řetězovým mostem spojené. Podmoklí s hraniční stanicí státní dráhy. U Děčína je Libverda, německá hospodářská škola.

Na řece Úpě leží Trutnov a severně blíž hranice Zácler, kdež uhlí kamenné se dobývá. Severozápadně od Trutnova jsou lázně Svatojánské. Na Metuji je Náchod, kde r. 1866 nešťastná bitva svedena byla. V okolí dobývá se kamenné uhlí. Severovýchodně odtud na hranici pruské leží město Broumov se znamenitým opatsvím benediktinským. Zde provozuje se soukennictví, zvláště znamenité je sukno šarlatové, jenž hlavně do Turecka se dováží. Dále leží na Metuji Nové město n. M., v jehož okolí se ovoce, zvláště višně, u velikém množství daří. Na Orlici leží město Brandejs, v němž plátennictví se provozuje; dále městečko Choceň s pěkným zámkem a parkem. Severně odtud je Rychnov, sídlo soukennictví východních Čech. Na Loučně je Litomyšl se starobylým zámkem. Dále k východu Česká Třebová, kde dráha olomoucká s brněnskou se spojuje, a Landškroun, v jehož okolí plátennictví, přádelnictví a barvířství se provozuje. Zde se vyrábí také jehly, dráty k pletení a p. Na Chrudimce leží. Chrudim v krajině se znamenitým chovem koní. Západně odtud je město Čáslav, kde v děkanském chrámě až po bitvu na Bílé Hoře veliký pomník hrob Žižky, vůdce Husitů naznačoval. Kutná Hora s přebohatými druhy doly na stříbro. Nádherný chrám sv. Barbory náleží mezi nejkrásnější chrámy v celé zemi. Na Cidlině

leží v utěšené krajině město Jičín s proslulým zámkem; Chlumec, kde r. 1866 bitva svedena byla; vesnička Libice, rodiště sv. Vojtěcha. Mezi Jičínem a Vrchlabím leží Nová Paka s tkadlecovnami na kartoun. V okolí nalézají se granáty. Na Jizeře jsou 5 Semily, od nichž nedaleko vrch Kozákov leží, kde četné drahokamy se nalézají. Turnov s kartounovými tiskárnami; také se tu brousí a leští sklo, a dělají umělecké drahokamy. Jihovýchodně rozkládá se malebná krajina se skalnatými údolími a hrady: Hrubá Skála, Trosky a j. Mladá Boleslav s pěknou radnicí; 10 opodál vesnice Kosmonosy s vyhlášenou fabrikou na kartoun. Na Ploučnici leží Vartenberg se studénymi lázněmi; Mimoň se soukenictvím, opodál Zákupy, letní sídlo císaře Ferdinanda; Česká Lípa jedno z nejprůmyslnějších měst českých. K severu leží Sloup vesnice se znamenitou továrnou na zrcadla; Haida 15 hlavní sídlo českého sklářství, odkudž sklo do dalekých krajin, zvláště do Špáňelska a Turecka se rozváží. Šonov kamenná se znamenitým sklářstvím; Varnsdorf s plátenictvím, s baylnictvím a s četnými bělidly v okolí. Ronov (Rumburk), jehož výrobky lněné i baylněné daleko široko vyhlášené jsou. Mezi Českou Lípou 20 a Mladou Boleslavou je Bělá s lesnickou školou, severně od Turnova Jablonec, kde skleněné drahokamy, perle a koraly se vyrábějí, jenž až do Ameriky zasílany bývají; ještě dále na úpatí Ještědu Liberec, první tovarnické místo v Čechách a hlavní sídlo českého soukennictví, znamenité jest tu též dělání látek vlněných, 25 přádelnictví a stávkářství. Severně od Liberce je vesnička Liebverda s léčivým pramenem, a Friedland se zachovaným hradem proslulého Albrechta z Valdštýna, vévody Friedlandského. V Novém světě, vesničce na pruské hranici ležící, jest jedna z největších skláren českých.

30. Znamenitější města jižních Čech.

V jihu Čech, tam kde Vltava k severu se zakrívuje, leží Vyšní Brod s opatstvím cistercienským, nad nímž znamenitá Čertová Zed, úzká to užlabina skalní se nachází, kde Vltava dolů se vrhá a hřmotně přes skaliny dále spěchá. Opodál v lesnaté krajině leží na Vltavě Krumlov, hlavní sídlo knížat Švarcenbergských, v jehož okolí se výborná tuha dobývá. Dále k severu jsou Budějovice, výstavné město s nejkrásnějším náměstím v Čechách a sídlem biskupským, pak hlavním skladem soli, která se

z Rakous po dráze linecko-budějovické do Čech přiváží. Na blízku jsou továrny na nádobí majolikové, olůvka, parkety a p., jichž výrobky po Vltavě, která od Budějovic splavnou jest, se rozvážejí. Nedaleko Budějovic leží Hluboká s nejnádhernějším zámkem knížete Švarcenberka; dále k severu u ústí Lužnice Týn nad Vltavou se zámkem pražského arcibiskupa. U vtoku Otavy jsou zříceniny Zvíkova, jednoho z nejstarších a nejpamátnějších hradů českých; něco dálé ještě obydlený hrad Orlík s krásnou zahradou. U ústí Sázavy leží vesnička Davle, dále u ústí Berounky Zbraslav s továrnou chemickou a na zboží hlíňné. V okolí provozuje se košářství. Dále leží na Vltavě Praha, pak vesnice Libeň se zámkem, v němž císař Rudolf II. r. 1608 svému bratu Matyašovi Uhry, Rakousy a Moravu podstoupil.

Na řece Lužnici je město Třeboň, v jehož okolí největší rybníky, mezi nimiž znamenitý rybník rožňberský, se nacházejí. Tam kde Nežárka, na níž Jindřichův Hradec proslulý pověstí o bílé paní, leží, do Lužnice se vlévá, je město Veselí, v jehož okolí se mnoho zelí pěstuje. Dále leží nad Lužnicí na vrchu staré město Tábor, povstalé z opevněného tábora Husitů po němž se „Tábority“ nazývali. Jest tu škola hospodářská a reálné gymnasium; také se zde doluje stříbro.

Na Sázavě leží Přibyslav, kde Jan Žižka z Trocnova r. 1424 při obléhání na hradě Ronově zemřel; Německý Brod se slavnými někdy doly stříbrnými, nyní opět obnovenými. Nedaleko odtud je vesnička Chotoun, rodiště sv. Prokopa, opata sázavského. Dále leží na Sázavě městys Šternberk se starým, zachovaným zámkem od Jaroslava ze Šternberka, vítěze nad Tatary, na vyšině vystavěným; Sázava s někdejším slovanským klášterem benediktinským, sv. Prokopem založeným; Jilové s výdatnými někdy doly zlatými, nyní však jen málo zlata podávajícími.

Na řece Otavě leží Sušice, kde někdy zlato se rýžovalo; Horažďovice s pěkným chrámem; tu se loví dobré perly; Strakonice s pěknými stávkárnami a znamenitými dílnami na fezy, kteréž se hlavně do Turecka dovážejí; Písek, kde se též fezy a sukno zhotovuje. Na Volynce leží Vimperk se znamenitými sklárnami a Volyň se soukennictvím; na Blanici Husinec, rodiště mistra Jana Husa. Na řece Mži (Berounce) je Stříbro s bohatými ložisky na stříbrnosnou rudu olověnou; u vtoku Radbuzy po Praze největší město české, staroslovánská Plzeň, s gotickým chrámem kromě jiných 6 kostelů. Zdejší výroční trhy jsou nejzná-

menitější v zemi a bývají i cizozemci navštěvovány. Dále leží na Mži starý, někdejší královský hrad Křivoklát u prostřed největší obory české, se znamenitými železárny v Novém Jáchymově, a Beroun s četnými hrnčířskými dílnami. Od města toho nazývá 5 se Mže dále Berounkou. Nedaleko Berouna je vesnice Tetín, dříve vévodský hrad, v němž sv. Ludmila r. 928 usmrcona byla; Sv. Jan pod skálou č. sv. Ivan, před časem klášter benediktinský v romantickém údolí, od vévody Břetislava I.*na tomž místě za- ložený, kde zbožný poustevník Ivan v jeskyni žil; Karlův Týn, 10 dějepisně i stavitsky památný hrad na příkré skále v krásné lesnaté kotlině od Karla IV., který zde choval klenoty a důležité listiny království českého, vystavěný. Dále k severu od Karlova Týna leží Kladno, Buštěhrad a Slané s bohatými ložisky uhlí ka- menného, první též s velikou železárnou; jižně pak Dobříš se 15 znamenitými železárny, Příbram s proslulými doly stříbro- nosnými a slavným poutnickým místem sv. Horou. Jihozápadně od Berouna leží na české západní dráze město Žebrák s maleb- nými zříceninami hradu Žebráka a Točníka, kde nejraději král Václav IV. přebýval. Hořovice, střediště českého železnictví, a 20 Rokycany se znamenitými železárny v okolí. Západně od Že- bráka leží Zbiroh s železárny a s rozsáhlými lesy; Radnice s bohatými doly uhlennými. Jižně od Plzně je Nepomuk, rodiště sv. Jana Nepomuckého; Zelená Hora, kde sv. Vojtěch, vraceje se z Říma, po dlouhé suchotě deště vyprosil. Zde byla nalezena 25 staročeská báseň „Libušin soud“.

Opodál k západu jsou v krásné hornaté krajině Klatovy, kde se hlavně kůže vydělávají a soukennictví provozuje; Domaž- lice, kde Čechové několikrát nad nepřáty zvítězili. As dvě hodiny dále je na hranici bavorské vrch Čerchov, Šumavu od 30 Českého lesa dělící. Jižně od Sušice leží Kašparské hory se zlatonosnými doly; dále k západu Nové Hrady s továrnou na zrcadla; na samé hranici blíž hory Jezerní Eisenstein se sklár- nou. Jihovýchodně od Buděovic je městys Borovany, kdež v blízkém dvoře Trocnově Jan Žižka z Trocnova, slavný vůdce 35 Husitů, se r. 1354 narodil. Východně od Tábora je Pacov, Počátky a Pelhřimov se soukennictvím.

31. Znamenitější města severozápadní části Čech.

Na řece Ohárce je nedaleko hranice v úrodné krajině město Cheb, kde udatný vůdce Albrecht z Valdštiny úkladně zavražděn

byl; k severu jsou vyhlášené Františkovy Lázně. Dále leží na Ohárce u v toku Zvody, na níž Kráslice, kde hudební nástroje se zhotovují a měd dobývá, pak Bleistadt s bohatými doly na olovo a železo leží, město Falknov, v jehož na uhlí bohatém okolí dobrý chmel se daří; Loket s dílnami na zboží porcelanové; Karlové Vary, v celém světě proslavené město lázeňské s četnými dílnami na nádobí porcelánové. Zde se vlévá do Ohře řeka Teplá, na kteréž leží město Slavkov s bohatými doly na cín a železnou rudu, pak s nejstarší dílnou na nádobí porcelánové a s přádelnou. Dále k jihu jsou znamenité Lázně Mariánské.

Nedaleko Karlových Varů je na Ohárce vesnice Radešov s rozhlášenou kyselkou kysybelskou; dále Kadaň s bohatým okolím na uhlí kamenné, pak na ovoce a chmel; Žatec s nejlepším chmem v Evropě; Louny s pěkným chrámem; Libochovice s blízkou zříceninou Hasenburkem, někdejším sídlem mocných pánů Zajíců z Hasenburku a Terezínov, pevnost, pod níž Ohárka do Labe se vlévá.

Severně od Karlových Varů leží blíz hranice saské Jachymov se stříbrnými a olověnými doly, kdež r. 1519 poprvé tolary jachymovské raženy byly; Boží Dar na nejvyšším hřbetu krušných hor, s doly na stříbro, cín a zinek. Obyvatelé zdejší zaměstnávají se hlavně krajkařstvím. Dále k východu je Kupferberg s doly měděnými; Chomutov s velkým obchodem na obilí a ovoce. Zde se daří též jedlé kaštany. Severovýchodně odtud je na řece Bělé Most a Bilina s bohatými ložisky na uhlí hnědé, pak vesnička Stadice, odkudž Přemysl na stolec knížečí povolán byl. V Bilině prýští voda kyselá (kyselka bilinská) — a v blízkých vesnicích Sedlici, Zaječicích a Bylanech jsou prameny s vodou hořkou. Opodál leží v romantické krajině Teplice s vyhlašenými lázněmi; poutnické místo Bohusudov; Krupka a Cínvald s bohatými doly cínovými; pak Chlumec, kde spojené vojsko rakouské, ruské a pruské nad francouzským generálem Vandammem 30. srpna 1813 zvítězilo. Z té příčiny stojí zde pomník pruský, něco dále rakouský a ruský.

35

32. Markrabství Moravské.

Morava leží východně od Čech, a hraničí na jihu s Rakousy, na východě s Uhry a na severu se Slezskem.

Od západu zasahuje českomoravská vysočina až k údolí řeky Moravy, u jejíhož pramenu pohoří orlické s Jesenškem se stýká, kterýž po hranici slezské až k řece Odře se táhne. Po hranici východní rozkládají se Karpaty č. moravské Beskydy.

5 V Jeseníku a v Beskydech vede se hospodářství alpské.

V středu země je nejvíc pahorkatin a jen málo kde nepatrnná rovina. Nejznamenitější rovina je úrodná Hana, od Olomouce až ke Kroměříži v údolí řek Moravy, Hany a Bečvy se rozkládající.

10 Řeky moravské se sbíhají vyjmouc Odru jako řeky české v jeden hlavní tok.

Hlavní řeka Morava vzniká v nejsevernějším cípu země moravské na úpatí Sněžníku při samé hranici české. Z počátku teče východně až k Novému Městu, pak jižně k Mohelnici, jiho-15 východně k Nepajedlům, jihozápadně k Lanžhotu, odkudž pak směrem jižním k Dunaji spěchá. Na pravém břehu přijímá Třebovku, Blatnu, Hanu a na pomezí rakouském druhou řeku hlavní Dyji, na břehu levém Oskavu, Bystřici, Bečvu a Olšavu.

Druhá hlavní řeka Dyje vzniká v pohoří českomoravském 20 a sestává ze dvou pramenů, z nichž jeden „Dyje moravská“ v Moravě, druhý „Dyje rakouská“ v Dolních Rakousích leží. Dyje moravská teče směrem jižním až k městu Rakouskám (v Dolnorakousích), kde s Dyjí rakouskou se spojuje a pak dále tokem křivolkým k východu se ubírajíc brzy na území rakouském, 25 brzy zas na území moravském teče, nebo hranici mezi zeměmi těmi tvoří, až konečně blíž Hohenavy v Dolních Rakousích do Moravy se vlévá.

Na břehu levém přijímá z českomoravské hranice přicházející Jihlavu, která v levo s Oslavou, Švarcavou a Svitavou se spojuje.

Řeka Odra prýští se východně od Olomouce v horách jesenických a vstupuje po krátkém toku na půdu slezskou.

Jezer v Moravě není; za to však jsou tu četné ale neveliké rybníky.

35 Na Moravě je jako v Čechách podnebí pevninné, ale mnohem teplejší, protože země k jihu se kloní; předce však je mezi krajinami jižními a severními rozdíl znamenitý. Kdežto na jihu víno a kukuřice dobře se daří, žraje na severu v horách jesenických sotva oves. Žně počínají v krajinách jižních počátkem července, na severu o tři i čtyry neděle později. Deště nejsou

na Moravě tak hojně jako v zemi české, nejčastěji pršívá v Beskydech a v horách jesenických.

Příjemné podnebí a úrodná půda Moravy jsou rostlinstvu velmi příznivý. Největší bohatství záleží v plodinách polního hospodářství; jest Morava první rolnickou zemí v Rakousku. Obilí všeho druhu plodí se tu poměrně nejvíce z celé říše, zvláště v úrodné Haně.⁵

Mnoho dobrého vína daří se na jihu jmenovitě u Bzence a na stráncích břehu řeky Dyje; hojnost ovoce v jižní Moravě (v Znojemsku) a na severu u Fulneka, v tak zvané krajině krajinské. Obzvláště mnoho zeleniny pěstuje se v okolí Znojma a Evančice,^{*)} tak že celá krajina ta zahrádě se podobá. Mimo to seje se z rostlin obchodních: len a konopí v méně úrodných krajinách hornatých na severu, pak řepa, řepka, mořena a stětka soukennická.¹⁵

Ze zvířeny zaujmají první místo ovce s vlnou ušlechtilou. Kromě toho poskytuje Morava dobrý druh dobytka hovězího, pěkné silné koně, krajiny lesnaté mnoho vepřů. Znamenitý je chov drůbeže, jmenovitě hus. Zvěře honební je jako v Čechách dostatek. V době poslední, věnuje se zvláštní péče včelařství a hedvábničtví, kteréž obojí značně rozšířovati se počíná.²⁰

Na nerosty je Morava v poměru k Čechám zemí chudou. Největší bohatství záleží v železe, které u Blanska, Tišnovu, Adamova, Rosice a Evančic se dobývá; pak v uhlí kamenném u Oslavan, Rosice a Boskovic, hnědém u Hodonína. Mimo to nalezá se nepatrнě málo stříbra u Řimanova, něco mědi u Tišnova, tuha u Adamova, pak některé druhy drahokamů.²⁵

Jako Čechy je i Morava zemí velmi průmyslnou. Hlavní odvětví průmyslu moravského je soukennictví a zhotovování jiných látek vlněných: v Brně, Jihlavě, Náměstí, Svitavě a j.; v jasémžto ohledu Morava přední místo mezi zeměmi rakouskými zaujímá.⁸⁰

Dále je též znamenité plátennictví, kterýmž obyvatelé hor jesenických, jmenovitě v Šumberku a Šternberku, se zaměstnávají; dělání látek bavlněných a polobavlněných, jako: barchanu, kanavasu, šátků kapesních a p. v Prostějově, Šternberku, Svitavě a j.; zpracování železa v Blansku, Friedlandu a Vítkovicích; koželužství v Brně, Jihlavě, Třebíči a Znojmou; dílny na nádobí

^{*)} Vyhlašený je evančický chřest a znojmské okurky.

majolíkové ve Vranově. Méně patrné je sklárství a papírničtví, za to však je znamenité cukrovarnictví, které ač dosti rozšířené přece stále vzrůstá.

Jako průmysl je i obchod na Moravě velmi čilý. Bývají vyváženy plodiny přírodní a výrobky průmyslnické, dováženy pak: zboží zámořské, sůl a látky nevypracované nebo pomocné. Znamenitě jsou trhy brněnské a hustopečské.

Obchod usnadňují dobré silnice a železné dráhy. Dráha severní Ferdinandova spojuje Brno a Olomouc s Vídňí a dále 10 s Haličí a Pruskiem. Státní dráha připojuje se v Brně a Olomouci k dráze Ferdinandově a spojuje města ta s Prahou. Dráha česká severozápadní vede z Vídňě přes Znojmo a Jihlavu do Čech. Konečně jsou ještě s dráhou spojená města Znojmo, Brno a Přerov. Řeka Morava je teprv od Hodonína šplavnou.

Obyvatelstvo Moravy je vyjmaouc 50.000 protestantů a 40.000 židů náboženství katolického a dělí se dle národnosti na Slovany (1,400.000) a Němce (550.000). Němci obývají hlavně krajiny hor jesenických, některé krajiny vysočiny českomoravské (v okolí Mor. Třebové a Jihlavy), pak krajiny na řece Dyji. V krajinách 20 ostatních žijí Slované, a sice na pomezí českém Podhoráci, v úrodné Haně Hanáci, při straně uherské Slováci, v lesnatých Beskydech Valachové, mezi řekami Moravou a Dyji Chorvaté.

O duševní vzdělání obyvatelstva pečují četné školy obecné, měšťanské, průmyslné, reální a gymnasiální, také všeobecně 25 utěšený pokrok patrný jest a Morava v každém ohledu mezi nejpokročilejší země říše rakouské náleží.

33. Brno a Olomouc.

Hlavní město markabství moravského Brno leží na úpatí hory Špilberku mezi řekou Švarcavou a Svitavou, skládá se z ohrazeného města a 14 předměstí, a je sídlem místodržitele, so nejvyšších úřadů zemských a biskupa. Brno čítá více pěkných kostelů, jako: biskupský chrám sv. Petra a Pavla na vrchu Petrově, kdež i biskupský palác se nachází, hlavní farní chrám sv. Jakuba s nejvyšší věží v Moravě a j. Z budov světských vynikají: pěkná budova místodržitelská, sněmovna a radnice 35 městská. Na hřbitově v předměstí v Starém Brně je železný náhrobek Josefa Dobrovského († 1829), patriarchy novější vědy jazyka slovanského. V sadech Františkových na Františku je

krásný pomník císaře Františka. Před městem, kde vojenský vůdce Zderad r. 1091 na rozkaz Břetislava usmrcen byl, stojí sloup Zderadův.

Z ústavů vzdělávacích nacházejí se zde školy bohoslovecké, technika, německé a slovanské gymnasium, vyšší reálka a dva 5 ústavy učitelské. Brno jest město velmi průmyslné; je sídlem soukennictví moravského. Vlněných látek se zde veliké množství zhotovuje a daleko do světa rozváží. Také plátenictví a koželužství se zde silně provozuje.

Západně vypíná se nad městem někdejší zámek markrabský, 10 později za trestnicí státní a nyní za citadelu (malou pevnůstku při městě) užívaný Špilberk, severovýchodně pak rozkládá se krajina s četnými vzácnostmi přírodními, vyhlášenými jeskyněmi a prohlubinami.

Dřívější hlavní město, nyní jedna z největších pevností ra- 15 kouských Olomouc; rozkládá se na dvou pahorcích v úrodné rovině nad řekou Moravou, a jest sídlem arcibiskupským. Výstavné město to čítá mnoho pěkných chrámů, z nichž arcibiskupský chrám sv. Václava na skalnatém pahorku stojící a chrám sv. Mauricia vynikají. Z budov světských jsou znamenitější: sta- 20 robily palác arcibiskupský a radnice. Z ústavů vyučovacích jsou zde: školy bohoslovecké, slovanské a německé gymnasium, vyšší reálka a ústav učitelský.

Olomouc je dějepisně památné místo. Zde zvítězil udatný Jaroslav ze Šternberka r. 1241 nad Tatary a osvobodil takto 25 země západní od ukrutných tyranů těchto. V kapitulním děkanství byl r. 1306 poslední Přemyslovec Václav III. úkladně zavražděn. V paláci arcibiskupském nastoupil náš nejmilostivější císař František Josef I. dne 2. prosince r. 1848 vládu svou.

Nedaleko Olomouce stojí Svatý Kopeček s pěkným pout- so nickým chrámem sv. Panny Marie.

34. Znamenitější města Moravská.

V severu na úpatí hor jesenických leží města Šumperk, hlavní sídlo plátenictví moravského, a Šternberk se zámkem od Jaroslava ze Šternberku vítěze nad Tatary vystavěným, pak s čilým průmyslem a obchodem plátenickým a bavlnickým. 85

Na řece Moravě je veselé město Mohelnice, opodál pevný hrad arcibiskupa olomouckého „Mirov“, nynější vězení státní; Tovačov

s ohraženým zámkem; Kroměříž výstavné město s pěkným chrámem a nádherným zámkem arcibiskupa olomouckého; Uherské Hradiště; nedaleko něhož stojí vesnice Staré město na tom místě, kde druhdy stával staroslovny Velehrad, hlavní město říše velkomoravské a sídlo krále Svatopluka. Na druhém břehu Moravy je poutnické město Velehrad, něco dál Buchlov, jeden z nejznamenitějších a nejlépe zachovaných hradů Moravy. Dále k jihu leží Bzenec s rozsáhlými vinicemi a na řece Moravě Hodonín s císařskou továrnou na tabák a s doly na hnědé uhlí.

Na řece Svitavce leží blíž hranice české Svitov, město, kde nesmírné množství látek vlněných a bavlněných se tká. Opodál k východu leží Moravská Třebová s průmyslem soukennickým.

Nedaleko Boskovic, města na řece Svitavce, se starým hradem bývalých pánů z Boskovic, je hrad Kunštat, pánů z Kunštatu, z jejichž rodu král Jiří Poděbradský pocházel. V okolí Boskovic dobývá se kamenného uhlí; v Rajci, Blansku a Adamově jsou veliké železárnny.

V zdejším okolí jsou četné, pamětihodné jeskyně a sice: u Adamova dosud neproskoumaná „Býčí skála,“ blíž Křtin, kde 20 pěkný poutnický kostel se nachází, „Vejpustek“, — pak jeskyně ochozské (u Ochoze) a sloupské (u Sloupu). Nejvyhlášenější je propast „Macecha“ opodál Blánska, pravý to div přírodní. V ohněmné této přes 80 sáhů široké propadlině teče potůček, roste tráva a křoví, ačkoli jen hořením otvorem světlo sluneční tam vniká.

Pod Brnem vlévá se Svitava do Švarcavy, na které Jimramov, v jehož okolí mnoho lnu a konopí se pěstuje, leží. Se Svitavou spojená Švarcava teče pak okolo Rejhradu, města se 25 znamenitým klášterem benediktinským. Pouzdřan, v jejichž okolí lékořice čili sladké dřevo roste, a vlévá se pak, přijmouc ještě dříve v pravo Jihlavku, u Mušova do Dyje.

Na řece Jihlavě leží při samé hranici české výstavné, po Brně nejlidnatější a velmi průmyslné město Jihlava, kde nesmírné množství látek vlněných a sukna se vyhotovuje, znamenité koželužství provozuje a v okolí nejvíce lnu pěstuje. Třebíč průmyslné město s pěkným chrámem.

Do řeky Jihlavy se vlévá na levém břehu nedaleko Žďaru, v jehož okolí mnoho výborného lnu se daří, prýštící Oslava, na níž Velká Mezeříč, město se znamenitým soukennictvím a plátenictvím, pak s četně navštěvovanými trhy koňskými, a Evangelice město se znamenitým zelenářským okolím, leží.

Na druhé hlavní řece Dyji leží Telč s pamětným zámkem; Vranov s překrásným zámkem a těvárnou na nádobí majolikové; na skalnatém vrchu v úrodné krajině zelenářské a ovocnářské město Znojmo, se starobylým zámkem a několika pěknými chrámy; Lednice s překrásným zámkem knížete Lichtensteina a s nejznamenitějším parkem celé říše; Břecslav, město kde železnice: olomoucká a brněnská se sbíhají.

Na řece Haně, protékající úrodnou rovinu téhož jména, leží Prostějov s velikými trhy obilnými. Na řece Bečvě Rožnov, kde nemocní žinčicí (ovci syrovatkou) se léčí; Lipník město soukenické; Přerov, město obchodní a průmyslné. Na Oslavě jsou Luhačovice lázeňské místo s minerálními prameny (kyselkou); Uherský Brod se starým klášterem.

Mimo to jsou znamenitější místa severu, v tak zvané krajině kravařské: Nový Jičín, Fulnek, Místek a Frenštát, kde soukenné a vlněné látky se dělají; moravská Ostrava s ložisky uhlernými. Jižně od Lipníka leží Bystřice, poblíž které vítězstvím nad Tatary proslulý kopec Hostýn s poutnickým kostelem se nachází. Jižně od Uherského Brodu je vesnice Nivnice, kde se r. 1592 Jan Amos Komenský, jeden z největších učenců a mra-
voučitelů sedmnáctého století narodil. Východně od Brna je Slavkov, kde Napoleon I. r. 1805 nad spojenými vojsky zvítězil. Dále na jihu leží Hustopeče se znamenitými trhy na uherský dobytek a poblíž hranice rakouské Mikulov s pěkným zámkem. V okolí zdejším se daří zvláště dobré víno; také se tu pěstuje 25 hedvábničtví.

35. Vévodství Slezské.

Vévodství slezské jest jen malá část někdejšího, k zemi české náleživšího Slezska. Hraničí na východě s Haličí, na jihu s Uhry a Moravou, na západu a severu s pruským Slezskem, a je zemí moravskou na dva díly: východní a západní rozděleno. 80

Část východní prostupují Beskydy, část západní, hory jesenické. Jelikož Slezsko k severu se kloní, a tudíž studené větry severního volného přístupu do země mají, je podnebí zdejší, obzvláště v části západní, velmi drsné; jen v údolích řek je poněkud mírné.

Hlavní řeka Slezska Odra přichází z Moravy, přijímá v levo Opavu, v pravo Ostravici a vstupuje po krátkém toku na území

pruské. Ve východním Slezsku vzniká Visla, která na pravém břehu po hranici haličské tekoucí Bělu přijímá a na půdu Haliče vstupuje.

Povaha pídy i podnebí jsou polnímu hospodářství velmi nepříznivý; hodí se k němu jen krajiny nižší a hlubší, jmenovitě v údolí řek. Nejméně úrodné jsou krajiny východního Slezska, poněvadž zde půda kamenitá a jen málo vydatná jest.

Nejhlavnější plodiny chudého Slezska jsou mimo zemáky, hlavní to potravy horalky, žito, oves, ječmen a len; v části východní pohanka. Za to však jsou tu rozsáhlé lesy pak hojné lučiny a pastviny, zvláště v horách jesenických, kde proto také chov dobytka, jmenovitě ovcí, velmi znamenitý jest.

Z nerostů podává země slezská dostatek železa, hojnost kamenného uhlí a něco málo zlata a stříbra.

Ježto Slezsko přírodou skrovňě nadáné je, jsou obyvatelé zdejší hlavně na průmysl odkázáni. Plátno slezské jest po celé Evropě vyhlášené. Také soukennictví, pak zdělávání železa a zvláště cukrovárnictví je znamenité.

Přičinliví a velmi skromní obyvatelé slezští jsou z polovice Němcí a z polovice Slované ($\frac{2}{3}$ Poláků, $\frac{1}{3}$ Čechoslovaků). Němci obývají hlavně západní Slezsko. Většina obyvatelstva je náboženství katolického; protestantů je as jen osmý díl. Židů je nepatrně málo. O duševní vzdělání se starají školy obecné, měšťanské, reální a gymnasiální.

36. Místopis.

Hlavní město slezské Opava, se sídlem zemské vlády, leží poblíž hranice pruské na řece Opavě. Jest to město výstavné s několika pěknými chrámy a jinými znamenitými budovami. Z vyučovacích ústavů je zde vyšší gymnázium, reálka a ústav učitelský. Obyvatelé zdejší zaměstnávají se hlavně soukenictvím.

Něco dále k západu leží na řece Opavě Krnov, úhledně město s pěkným kostelem a znamenitým zámkem; zde se dělá sukno a látky vlněné. Ostatně jsou v západním Slezsku znamenitější města: Javorník a Cukmantl se znamenitým plátenictvím; také se zde něco zlata a stříbra dobývá; Fridberk, v jehož okolí mnoho lnu se pěstuje; Frivaldov s tkadlcovnami a rozsáhlými bělidly. V nedaleké vsi Gräfenberku jsou vyhlášené lázně

studené, které sedlák Čeňek Priesnic zařídil. Karlsbrunn s minerálním pramenem; Bruntal, kde soukennictví, tkadlcovství a punčochářství se provozuje.

V Slezsku východním je na řece Olešnici výstavné a průmyslné město Těšín s dvěma gymnasií, katolickým a evangelickým. Zde se provozuje soukennictví a jirchářství, pak vede obchod s vlnou a kožemi. Dále leží ještě na řece Olešnici Jablunkov s průsmykem téhož jména, kudy železnice do Uher vede. Na řece Visle, která u vesnice Visly vodopád činí, leží Ustroň, vesnice s velikými železárnami. Na řece Běle je město Bělsko se znamenitým soukennictvím a hlavním skladem soli haličské pro Slezsko a Moravu. Na řece Ostravici je Frídek s továrnou na látky bavlněné a Bohumír město, kde severní dráha Ferdinandova s dráhou pruskou se spojuje. V blízké Hruškově a Ostravě polské dobývá se kamenného uhlí. 15

c) **Země alpské a karpatské.**

37. Arcivévodství Rakouské pod Enží č. dolní.

Arcivévodství Rakouské pod Enží leží mezi Čechami, Moravou, Uherskem, Štýrskem a Rakousy horními.

Krajinu jižní prostupují Alpy, severní vysočina česko-moravská. U Vídni rozkládá se obec Dunaje veliká rovina vídeňská, která na břehu levém polem moravským, na břehu pravém kotlou vídeňskou se nazývá. Hlavní řeka Dunaj dělí dolní Rakousy ve dvě skoro stejné polovice: severní a jižní, a přijímá veškeré vody té země.

Podnebí je všeobecně zdravé; v krajích hornatých, zvláště na jihu drsné, v údolí Dunaje a v rovině vídeňské mírné. 25

Rakousy dolní jsou zemí úrodnou. Polní hospodářství se provozuje nejvíce na úrodném poli moravském, pak v utěšené kotlině vídeňské a v údolí řek Dunaje, Moravy a Dyje; nekryje však potřeby země. Velmi důležité jest pěstování révy vinné. Podávají Rakousy ročně 2 miliony věder vína s mnohým dobrým druhem. Dále pěstuje se u Kremže hořčice, u Meisavy řapík, v krajích severozápadních len a konopí.

V jihozápadě je znamenitý chov dobytka hovězího a skopového, v celé zemi bohatý chov drůbeže.

Z nerostů poskytuji Rakousy dolní kamenné uhlí, železo, tuhu, výborné vápno a dobré mlýnské kameny.

Dolní Rakousy jsou jednou z nejprůmyslnějších zemí, čehož ovšem Vídeň, kde veškerá odvětví průmyslu rakouského zastoupena jsou, příčinou jest. Vídeň je též sídlem obchodu nejen země dolnorakouské, ale celé říše vůbec, ježto do všech stran říše i zemí zahraničních výrobky průmyslnické se odtud rozvážejí, naopak od všech stran látky nezpracované a plodiny přírodní přivážejí. Sbíhají se tu silnice a železné dráhy se všech 10 stran. Také plavba po Dunaji podporuje značně obchod.

Vídeň, hlavní město dolních Rakous, zároveň spolu celé říše rakouské, leží nad Dunajem a je sídlem čísaře pána i císařské rodiny, nejvyšších úřadů říšských a arcibiskupa. Jest to největší město rakouské, s více než půl milionem obyvatelů, a má 15 se 36ti předměstími 1□ míli v objemu. Ve Vídni je přemnoho vzdělávacích ústavů nižších i vyšších, výtečných sbírek uměleckých i vědeckých, mnoho velkolepých chrámů a budov světských. Mezi kostely vyniká chrám sv. Štěpána s vysokou věží, mezi budovami světskými rozsáhlý hrad císařský a četné paláce arcivévodů a vysoké šlechty.

I o místa k obveselení je tu dobře postaráno. Jsou to hlavně parky: městský, zahrada národní, lužánky, Práter a j. v. Vůbec je okolí vídeňské krásou přírodní stědře poděleno.

Nedaleko Vídni je císařský letohrádek Schönbrunn s krásnými procházkami a velikým zvěřincem. Něco dálé letohrad Laxenburk.

Znamenitější místa v Dolních Rakousích jsou: Klosterneuburk s ostatky sv. Leopolda, patrona té země, a rozsáhlými viničemi. Aspern a Vagram na poli moravském, kde r. 1809 bitvy 30 s Napoleonem svedeny byly, a sice v místě prvním pro zbraně rakouské štastná, v místě druhém neštastná. Na tomž poli moravském padl r. 1278 český král Otokar II.

38. Arcivévodství Rakouské nad Enží č. horní.

Horní Rakousy leží západně od předešlých a jsou nejvíce zemí hornatou. Severní krajiny prostupují výběžky Šumavy, 35 krajiny jižní Alpy severní.

Hlavní řeka Dunaj, do které všecky ostatní řeky té země se vlévají, protéká Rakousy od západu k východu. V jihu je také několik překrásných jezer.

Podnebí horních Rakous je příliš drsné, tak že réva vinná nikde se nedáří, za to však jsou utěšené krajiny zdejší jinak velmi úrodné. Polní hospodářství stojí na vysokém stupni a podává nad potřebu obilí, hojnost dobrého ovoče.

V krajích alpských, kde výborné pastviny se nacházejí, 5 je znamenitý chov dobytka. Vede se tu hospodářství alpské.

Z nerostů poskytuje Horní Rakousy kamenné uhlí a sůl.

Obyvatelstvo hornorakouské je vůbec německé, náboženství katolického, a zaměstnává se hlavně polním hospodářstvím. Průmysl záleží hlavně ve zpracování železa; ostatně se tu provozuje 10 též plátenictví. Obchod usnadňují splavné řeky Dunaj, Jin, Truna, Enže a Salca, četné silnice a železné dráhy: západní alžbětinská a linecko-budějovická.

Hlavní město Linec se sídlem místodržitelským a biskupským, leží v přerozkošné rovině na pravém břehu Dunaje. Není 15 sice velké, ale výstavné a s mnohými pěknými chrámy. Znamenité jsou město kolkolem obstupující věže Maximilianské, jichž 32 jest.

Mimo to jsou důležitější místa: Hallstatt, Išl a Ebensee s velkými solivary. Gmunden s hlavním skladištěm soli, odkudž do 20 Čech se přiváží. Išl je též proslulé lázeňské město.

39. Vévodství Solnohradské.

Vysokými Alpami obklopené i prostoupené Solnohradsko má mnoho ledovců a utěšená údolí.

Hlavní řeka Salca příjímá četné vody horské, které mnohé znamenité vodopády tvoří. V Solnohradsku vzniká též Enže 25 a Mura. V severu je několik malých horských jezer.

Polní hospodářství se v této hornaté a studené zemi jen málo daří, musí se obilí z jiných zemí dovážeti. Největší prostory zaujmají lesy a almy (pastviny na vysokých Alpách), na kterých hospodářství alpské u velké rozsáhlosti se provozuje. 30 Chov dobytka hovězího stojí na vysokém stupni. Také koně jsou zde výborni, zvláště silní tažní koně z údolí pinzgavského.

Z nerostů je nejdůležitější sůl; nalezá se tu ale také něco zlata, stříbra, mědi, olova, železa a dobrý mramor.

Průmysl této jen málo lidnaté země alpské jest nepatrný, 35 nedostáčuje ani potřebám země. Pro obchod jsou zde zřízeny silnice, pak západní dráha Alžběty.

Obyvatelé jsou vesměs Němci, náboženství katolického.

Hlavní město Salcburk leží v přerozkošné, malebné krajině na řece Salci, a je sídlem místodržitele, úřadů zemských a arcibiskupa. Ve výstavném městě tomto je několik pěkných chrámů a nádherných paláců. Budovy mají nejvíce ploché střechy, čímž město rázu italského nabývá. Zde je též několik krásných pomníků, mezi nimiž socha Mozartova, vyhlášeného umělce hudebního, který se zde r. 1756 narodil.

Dále je známenitější místo: Hallein, kde sůl z vody, která 10 dříve do hory Dürrenberku se pouští a solí nasycena do solivaru teče, vyvařuje. Hof Gastein, romantické místo lázeňské. Něco dále v utěšené krajině Wildbad Gastein s vyhlášenými teplými lázněmi.

40. Knížecí brabství Tyrolské.

Tyrolsko je nejhornatější a zároveň nejvyšší zemí rakouskou. 15 Celou zemi prostopují vysoké Alpy s četnými ledovci.

V severním a středním Tyrolsku je nejdrsnější podnebí zemí alpských. Bývá tu po celý rok studeno; jen v údolích je krátké, ale velmi teplé léto. V jižním Tyrolsku jest podnebí mírné a velmi příjemné. Sem vane obyčejně v měsíci srpnu nebo září z Afriky 20 přicházející horký vítr široko.

Ač jen malá část půdy s úžitkem k polnímu hospodářství se hodí, nejsou předce Tyroly zemí chudou.

V údolích, kde rostinstvo bujně vzrůstá, zužitkují pilní a přičinliví obyvatelé každou píď úrodné půdy. V krajinách jižních 25 daří se i ovoce jižní, víno, moruše a výborné ovoce. Velikou péči věnují Tyrolané lučinám, jestit hospodářství alpské hlavní výživou tamních obyvatelů horských.

Z nerostů podávají Tyroly: sůl, uhlí, železo, pak něco málo stříbra a mědi.

30 Insbruk, hlavní město Tyrolska, sídlo místodržitele a zemských úřadů, leží na obou březích hlavní řeky Jinu. Zde je mnoho pěkných chrámů a nádherných budov. V dvorním chrámu Páně je krásná hrobka císaře Maxmiliána I. a pomník známého obrance Tyrol proti Francouzům Ondřeje Hofra.

35 Na druhé větší řece Adyži je ovočnářské a vinařské město Meran v romantické krajině se zdravým italským podnebím.

Opodál stojí hrad Tyrol, po němž celá země nazývána jest.

41. Vévodství Korutanské.

Korutany, tato malá, ale překrásná a přičinlivým národem obydlená země je též velmi hornatou. Hodí se proto jen malá část půdy k polnímu hospodářství; větší část zaujímají rozsáhlé lesy a výborné lučiny neb pastviny.

Korutany protéká z Tyrol přicházející řeka Dráva, do níž 5 všecky ostatní, četné vodopády činící řeky se vlévají. Z hojných jezer je jezero Milštatské jedno z nejkrásnějších.

Že půda i podnebí, které na severu drsné a jen v krajinách jižních mírné jest, polnímu hospodářství nepříznivý jsou, daří se v Korutanech jen málo obilí, a musí proto od jinud přiváženo 10 býti. Za to však vykvetá v údolích hospodářství alpské.

Největší bohatství země zakládá se v hornictví. Dobývá se zde olova nejvíce z celé říše, pak hojnost železa a něco málo zlata.

Průmysl, který hlavně zpracováním kovů, jmenovitě železa 15 se zanáší, počíná se v Korutanech vzmáhati.

Hlavní město Celovec (Klagenfurt) je sídlo zemské vlády a biskupa. Mimo to jsou znamenitější místa: Bělák, město se značným průmyslem železnickým; opodál vesnice Bleiberg s nejbohatšími doly olověnými v říši. 20

42. Vévodství Štýrské.

Krasná zdravá země Štýrská jest nejbohatší na utěšené krajinu romantické.

V severu a západě rozkládají se vysoké hory, na jihu a východě střídají se hornatiny s úrodnými rovinami. Celou zemi protéká veliké množství řek, z nichž největší jsou: splavná Mura, 25 Dráva a Enže. Vodopádů a jezer je méně než v ostatních zemích alpských; za to však jsou zde hojné prameny minerální, zvláště s vodou kyselou.

V severním čili horním Štýrsku je podnebí drsné a jen malá část půdy zdejší hornaté krajiny hodí se k polnímu hospodářství. Musí se proto, ač krajiny ty jen málo zalistněny jsou, obilí odjinud přivážeti. Obyvatelstvo zdejší vyživuje se hlavně hospodářstvím alpským, pak hornictvím a zpracováním kovů.

V Štýrsku jižním je podnebí mírné, a v úrodných krajinách zdejších daří se kromě hojného obilí též výborné víno a mnoho 35 dobrého ovoce.

Ze živočišstva se vyznamenává hovězí dobytek a drůbež. Chvalné pověstí požívají štyrské kapouni.

Z nerostů je vyhlášené štyrské železo a ocel, kteréhož se tu nesmírné množství dobývá. Mimo to doluje se v Štyrsku též 5 na uhlí, sůl, pak olovo, měď a zinek.

Hlavní město Štyrský Hradec se sídlem místodržitele a biskupa leží v rozkošném údolí nad řekou Murou na úpatí někdy opevněného Šlosberku a má více pěkných kostelů a nádherných budov. Dále jsou znamenitější místa: Maria Cell, slavné město poutnické 10 s velikou císařskou slevárnou. Gleichenberk, lázeňské místo; Eisenerz s bohatými doly na železnou rudu; Aussee se solivary.

43. Vévodství Krajinské.

Krajinsko prostupují dílem Alpy, dílem Kraš s četnými prohlubinami a podzemními jeskyněmi, v nichž vody se ztrácejí a opět na světlo vycházejí. Znamenitá je vápencová jeskyně 15 u Postojna (Adelsbergu).

Největší řeka Krajiny je Sáva, nejznamenitější však Lublaňka, která jako říčka Piuk do jeskyně postojnské se vrhá, tam několik potůčků přibírá a jako říčka Unce opět na světlo vychází, brzy ale zase mizí a teprv po dlouhém podzemním 20 toku jako splavná řeka Lublaňka u Horní Lublaně vystupuje a pod Lublaní do Sávy se vlévá. V Krajině je také několik jezer, z nichž jezero Cirknické, z kterého voda na jaře vždy skrz dno se ztrácí a na podzim opět skrz dno sama od sebe se naplňuje, nejznamenitější jest.

25 Podnebí je na severu něco drsné, na jihu však velmi příjemné a polnímu hospodářství, které hlavní výživou obyvatelstva krajinského jest, přiznivé; přece ale musí se obilí z Uher přivážeti, poněvadž půda jen málo úrodná jest.

Jediné bohatství země zakládá se v dobývání kovů: Poskytuje krájina velmi mnoho rtuti, mnoho železa i uhlí a něco málo olova.

Průmysl je zcela nepatrný.

Hlavní město Lublaň (Laibach) leží na řece téhož jména a je sídlem zemských úřadů a arcibiskupa. V Idrii se dobývá rtuti nejvíce z celé Evropy.

44. Přímoří.

Přímoří skládá se z pokněžených hrabství Gorice a Gradiský, markrabství Istrie a města Terstu s okolím. V severozápadní části rozkládají se Alpy, krajiny ostatní prostopuje Kraš.

Řeky zdejší jsou nepatrné a vlévají se přímo do moře jaderného. Největší řekou je Soč. 5

Podnebí přímořské je jen na severozápadu studené, ostatně příjemné italské. Z větrů panují zde studená „bora“ a horký „široko“.

Obyvatelstvo přímořské je skoro všeobecně katolické a z větší části národnosti slovanské. V krajinách severních zaměstnává se 10 hlavně chovem dobytka, vinařstvím, ovocnářstvím a hedvábnictvím v krajinách jižních dobýváním soli mořské, rybářstvím a lodářstvím; pak pěstují též révu, olivu a kukuřici. Rovněž tak využívají se obyvatelé ostrovů istrianských; Cresu (Cherso), Kerku (Veglia), Losině a Oseru. 15

Znamenitější místa jsou:

Terst, nejznamenitější obchodní přímořské město říše naší se sídlem místodržitele, biskupa a mnohých ústavů vyučovačích. V okolí daří se olivy, citrony a fíky. Na blízku stojí Mira-Mare, krásný zámek zemřelého císaře mechického, Maxmiliána I. (arcivévody rakouského). 20

Gorice se sídlem arcibiskupovým. Gradiska pevnost. Kopar (Capo d' Istria) s lužírnami soli mořské. Pulj (Pola) s hlavním přístavem vojenským v Rakousku a s římskými starožitnostmi, t. chrámy pohanskými a starořímským divadlem (amphitheater). 25

45. Království Charvatsko-Slavonské.

Spojené země tyto prostopují nízké výběžky Alp jižních.

Největší řeka Sáva přichází z Krajiny, protéká Chorvatsko a vine se pak stále po hranici slavonské až k ústí svému u Zemuni. Druhá větší řeka Dráva teče stále po hranici uherské. Podnebí tohoto dvojkrálovství je velmi mírné a jen v močálůvých krajinách řek Drávy, Dunaje a Sávy nezdravé. 30

Z rostlinstva se tu daří, zvláště v Slavonii, velmi mnoho obilí, hojnou výborného vína a ovoce. Chov dobytka je jen na jihu, v bývalé vojenské hranici znamenitý. V slavonských lesích dubových chovají se veliká stáda dobytka vepřového. Včelařství a hedvábnictví počíná se všemožně rozširovati. 35

Z nerostů dobývá se zde jen uhlí, síra a něco málo mědi.

Průmysl těchto zemí je nepatrný, za to ale obchod s přírodními plodinami velmi rozsáhlý.

Znamenitější místa jsou v Chorvatsku: hlavní město Záhřeb (Agram) na řece Sávě se sídlem bána (místodržitele) a arcibiskupa; při moři Rjeka (Fiume) a Senj se svobodným přístavem; v Slavonsku: hlavní město Osjek (Essek); pevnost se znamenitým průmyslem a obchodem.

46. Království Dalmatské.

Hornatá Dalmacie táhne se úzkým pruhem po břehu moře jaderského a zasahuje ze zemí rakouských nejdále na jih. Proto je také podnebí zdejší z celé říše rakouské nejteplejší. Ačkoliv na horách sněh dosti dlouho se udržuje, není v pobřežních krajích ani valně zimy; místo sněhu pršívá. V zimě bouřivá zde studená bora, v létě proudívá horký jug (sirocco).

Obyvatelstvo chudé Dalmacie vyživuje se polním hospodářstvím, chovem dobytka, dobýváním soli z mořské vody, rybařstvím a obchodem. Hospodářství polní se v této hornaté a skalnaté zemi ani hrubě nedáří, musí se proto obilí ze zemí jiných přivážeti; za to však podává Dalmacie výborné víno, olivy a jižní ovoce.

Znamenitější místa v Dalmácii jsou: Hlavní město Zader (Zara) s místodržitelstvím, arcibiskupstvím a s mnohými starožitnostmi římskými. Šibenník s bohatým okolím na víno a olivy. Split největší město dalmatské s čilým obchodem a s bývalým palácem římského císaře Diokleciana, r. 304 po n. Kr. vystaveným.

K Dalmácii náležejí ostrovy: Pag a Brač (Brazza), které na víno, olivy a jižní ovoce bohaté jsou; úrodný Rab (Arbe); Chvar (Lesina) s biskupstvím; Vis (Lissa) kde r. 1866 rakouské vojsko nad italským zvítězilo; Korčula (Curzolla), Mlet (Meleda) a Lastovo se znamenitým vinařstvím.

47. Království Haličsko-Vladimírské.

Halič je jen na jihu hornatá; v severu rozkládají se úrodné roviny. Jelikož severní větry studené volného přístupu mají, je podnebí zdejší studené. Máť Halič ze všech zemí rakouských nejkratší léto a nejtužší zimu.

Hlavní řeka Visla přijímá všecky řeky Haliče západní, druhá řeka Dněstr řeky Haliče východní. Jezer v Haliči není, za to ale mnoho rybnatých rybníků.

Hlavním zaměstnáním obyvatelstva haličského je polní hospodářství. Nejvíce obilí se daří v rovině na severu a severo-východu. V krajinách jihozápadních pěstuje se také tabák, v Karpátech len a konopí.

Chov dobytka, zvláště hovězího, je znamenitý. Obzvláštní péčí věnují obyvatelé haličtí včelám a drůbeži.

Z nerostů zaujímá sůl předního místa. Nevyčerpatelné doly solné táhnou se od Věličky až do Bukoviny. Mimo to dobývá se tu mnoho uhlí, železa, zinku a křídy.

Průmysl se počíná vzmáhat. Provozuje se tu hlavně plátenictví a koželužství, pak též soukenictví, papírnictví, zpracování kovů a p. Znamenité je též cukrovárenictví.

Hlavní město Lvov (Lemberg) se sídlem místodržitele a tří arcibiskupů obřadů: latinských, řeckých a armenských, má pěkné kostely a několik znamenitějších budov, pak universitu, techniku, dvě gymnasia, reálku a více jiných ústavů vzdělávacích i dobročinných.

Druhé hlavní město Krakov, někdejší sídlo a korunovační místo králů polských, leží v krásné úrodné krajině, má více nádherných budov a chová mnoho památností. Východně leží Vělička a Bochnia města s nevyčerpatelnými ložisky solnými.

48. Vévodství Bukovinské.

Bukovina, tato chudá země, je prostoupena Karpáty a jen na severu poněkud rovinatá. Podnebí zdejší je studené, ale zdravé. V létě bývají tu časté deště a bouřky.

Ač půda zanedbalým obyvatelstvem špatně vzdělávána bývá, poskytuje předce velikého užitku. Nejvíce se seje kukuřice, z níž se zde národní pokrm „mamalika“ připravuje. Také chov dobytka, který pouze na dobytek hovězí a skopový se obmezuje, by mohl znamenitější být. Z nerostů podává Bukovina železo, stříbro, olovo a měď.

Hlavní město Černovice se sídlem zemských úřadů a biskupa východořeckého leží na řece Prutu. Vede se tu čilý průmysl a obchod. V Sučavě bývalo sídlo knížat multánských.

49. Království Uherské.

Uhry jsou na severu a východu horami karpatskými, na západu částečně výběžky Alp: pohořím Litavským a Bakoňským lesem prostoupeny. V ostatní části rozkládá se nepřehledná rovina uherská, která vyjmouc močály při řekách Dunaji, Tise a Maruši, pak pusté písčiny, velmi úrodná jest.

Hlavní řeka je Dunaj, jenž na půdu uherskou u Břetislavy (Prešburku) vstupuje, nížinou země protékaje více ostrovů a rozlehle močály tvoří, od Zemuně až k Staré Ršavě po hranici říšské plyne a pak dále skrz Románsko k moři černému se valí. Druhá řeka uherská Tisa protéká východní Uhry od severu k jihu a vlévá se u Titelu do Dunaje. Všecky ostatní řeky vlévají se dílem do Dunaje, dílem do Tisy. Nejznamenitější jezera jsou: Blatenské a Neziderské.

Podnebí severních Uher je studené, ale zdravé. Ve velké rovině bývá v letě nesnesitelné parno, v zimě zase příliš mrazivo; vzduch je ale následkem rozsáhlých močálů nezdravý.

Království uherské je ze všech tří říší přírodních nejštědřeji naděleno. Obilí se tu daří veliké množství. Nejvíce pšenice pěstuje se v krajině jižní; zvláště vyznamenaná je pšenice z Bánátska, kde se také hojnost kukuřice plodí. Z rostlin obchodních podávají Uhry tabák, konopí, řepku a řepu cukrovou. Zvláště znamenité je vinařství. Zaujímají Uhry v oboru tom přední místo mezi zeměmi evropskými, jelikož v hodnotě žádná země, množstvím jen Francouzsko je přestihuje. Nejvzácnější je víno tokajské.

Také chov dobytka všeho druhu je nejznamenitější v říši. V široširých rovinách pasou se nepřehledná stáda dobytka hovězího, skopového a koní; v krajinách bahnitých a v lesích dubových dobytka vepřového. Mimo to je v celé zemi hojnost drůbeže, so v lesích dosti zvěře a ve vodách bohatství ryb.

Z nerostů dobývá se v zemi uherské něsmírné množství zlata a stříbra, z celé říše nejvíce mědi, hojnost železa, soli a uhlí. Z drahých kamenů je vyhlášený uherský opál.

Průmysl není v Uhrách dosud znamenitý; nejvíce rozšířeno je koželužství, pak v severních krajinách slovanských plátenictví, sklářství, papírnictví a zpracování železa. Jako že průmysl nepatrný, je naopak obchod velmi čilý. Vyvážejí se pří-

rodní plodiny a látky nezpracované u veliké míře, za to však přivážejí se výrobky průmyslné.

Nejznamenitější města Uher jsou: Hlavní dvojměstí Buda na pravém a Pešt na levém břehu Dunaje. V Budě je sídlo vlády zemí uherských, v Pešti, největším, nejlidnatějším a nej- 5 krásnějším městě uherském je mimo mnoho jiných ústavů vyučovacích universita a akademie věd; průmysl i obchod je velmi znamenitý. V okolí toho města jsou rozsáhlé vinice. Komárno je jedna z nejnedobytnějších pevností evropských. Štavnice a Kremnice se znamenitými doly na zlato a stříbro. Rožnava 10 s nejlepší mědi. Tokaj s nejvyhlášenějším vínem uherským. Sihot s ložisky solnými. Muhač, kde r. 1526 Ludvík král český a uherský poražen byl a zahynul. Královský Bělehrad, kde až do 15. století králové uherští korunování a pohrobování byli.

50. Velkoknížectví Sedmihradské.

Sedmihrady jsou se všech stran vysokými Karpaty ohrazeny. 15 Při straně uherské rozkládá se Rudohoří, při straně Romanské Alpy transylvanské. I u vnitř země rozkládají se četné hřebeny; nikde není nějaké větší roviny. Proto je podnebí zdejší také studené, v údolích však velmi příjemné.

V této hornaté, ale přece úrodné zemi, kterou větší řeky 20 Maruše, Samoše a Olta protékají, jsou polní hospodářství a obzvláště průmysl jako v Bukovině velmi zanedbány. Přece ale plodí dosti obilí, mnoho kukuřice, z níž oblibená potrava „polenta“ se připravuje, mnoho dobrého vína, ovoce a tabáku. Větší pozornosti věnují obyvatelé zdejší chovu dobytka. Chov koní je 25 nejznamenitější z celé říše.

Největší bohatství země zakládá se v dobývání kovů. Sedmihrady podávají z celé Evropy nejvíce zlata, pak dosti stříbra, olova, rtuti a mědi.

Znamenitější místa Sedmihradska jsou tato: Hlavní město 30 Sibiň (Hermanstadt) se sídlem biskupa řeckého východního, pak mnohých ústavů vyučovacích, jež v příjemné krajině leží a velmi průmyslné je. Brašov (Kronstadt) je největší i nejlidnatější město sedmihradské se znamenitým průmyslem a obchodem. Zlatná s nejbohatšími doly na zlato, stříbro a rtuf.

Přídavek.

I. Asie.

Kolébkou člověčenstva a domovem nejstarších dějepisných upomínek jest bez odporu Asie, nejrozsáhlejší to pevnina, která na severu mořem severním, ledovým, na východě mořem tichým, na jihu mořem indickým, na západě mořem červeným, kanálem 5 suezským, mořem středním a mořem černým oblita, horami kavkazskými, mořem chvalinským a pohořím urálským od Evropy oddělena jest.

Povrch Asie jest velmi rozmanitého tvaru. Tu rozprostírají se rozsáhlé nížiny *), tam zase nesmírné výšocíny a vysoké, dílem 10 i nejvyšší pohoří **) celého světa. Zde spatřujeme krajiny úrodné, hojnými a velikými řekami zvlažované, jinde opět holé pustiny a po vodě práhnoucí písčiny.

Asie rozkládá se, vyjmouc jižní části (Arabie a obou Indií), která do pásu horkého zasahuje, pak nejsevernější části (Sibiře), 15 která v studeném pásu se rozprostírá, v pásu mírném. Podnebí je velmi rozdílné již nejen dle toho, leží-li krajiny jižněji neb severněji, ale i, jsou-li při moři neb v středu pevniny, vysoko nebo nízko nad mořem; je proto v některých krajinách nesnesitelné parno a sucho, jinde teplo a vlhko, opět jinde trvalé stu-20 deno a p. V části nejjižnější střídá se léto s počasím dešťivým, v části nejsevernější dlouhá, tuhá zima s krátkým, mírným létem; v krajině ostatní panuje čtvero počasí ročních.

V jihozápadní Asii (v Arabii a Persii) zuřívá horký dusivý vítr samum, a následkem zanedbávání ohledů zdravotních po-25 vstává mor.

*) Největší je nižina sibiřská, která větší je než Evropa.

**) Nejvyšší pohoří celého světa jest himalajské. Jednotlivé hory vypínají se v ohromnou výši, ku př. Dhavalagiri, hora 26.000' vysoká.

Asie je ze všech tří říší přírodních štědře nadělena. Z rostlinstva podává nám drahocenná dřeva, kávu, čaj, cukrovou třest, výborná vína, olivy, mandle, datle, ananasy, jižní ovoce, rejži, obilí, sago, baylnu, tabák, balšam, myrrhu, kadidlo, mannu, gummi, rozličné koření a vzácné bylinky lékařské. Ze živočišstva žije tu: lev, tygr, šakal, hyena, slon, nosorožec, kabar pižmový, sajka, antilopa, četná zvířata s drahou kožešinou, velbloud, sob a naše domácí zvířata; pak rozličné vzácné, pestré ptactvo, jako ku př. pštros, papoušek a p.; krokodilové a četní hadi jedovatí. Mimo to loví se v Indii nejpěknější perle, v Japonsku a Arabii koraly. Zvláště rozšířeno jest v Asii, jmenovitě v Číně, hedvábničtví. — Na nerosty, zvláště kovy, je Sibiř nejbohatší z celého světa. V Japonsku je nejvýbornější měď, v Indii nejkrásnější drahokamy, jako: diamanty, safíry, rubíny, smaragdy a j. v.

Ačkoliv Asie pětkrát větší jest, má jen třikrát tolik obyvatelstva co Evropa. Obyvatelé asiatskí jsou dílem plemene kavkazského, dílem mongolského, dílem aethiopského neb malajského, a žijí bud jako národ usedlý neb jako kočovníci.

Mluva i náboženství obyvatelstva asiatského, kteréhož většina jen málo ze zvířecí povahy se vyšinula, jsou velmi rozmanité. Nejčetnější jsou poliané vyznání Budhova a Brahmova; pak muhamedáni a jen něco málo křesťanů neb israelitů.

Ač Číňané a Peršané od pradávných časů velmi vzdělaným a průmyslným národem byli, jest vzdělanost Asiatů vůbec na mnohem nížším stupni než Evropanů; ano mnozí národotvóři jsou ještě divoci. Průmysl provozují jen národotvóři rolnictví a to jen u malé rozsáhlosti; za to však honositi se mohou výrobky velmi zdařilými. Tak ku př. jsou tu vyhlášené látky hedvábné, bavlněné, vlněné, pak kůže, zbraně a barvy. Zvláštěho jmena požívají perské a turecké koberce i šály, damascenské zbraně, čínské a japonské zboží porcelánové, papír a práce z kosti slonové. Četné karavany, t. j. obchodní společnosti na velbloudech, růzvázejí zboží po pevné zemi, lodě po řekách a moři.

Divocí národotvóři neužívají žádné vlády a žijí v jednotlivých rodinách. Nômadové mají své náčelníky, emíry neb šajky a uznávají nadvládu chána. Národotvóři usedlí tvoří však veliké říše, z nichž císařství čínské, které o 30 tisíc čtvercových mil větší jest a o 200 milionů více obyvatelstva čítá než celá Evropa, největší říše celého světa jest. Samovládný císař této nesmírné říše nazývá se „synem nebes“, pročež i Čína také někdy říší nebeskou službu.

II. Afrika.

Tato pamětihoná pevnina, od dávných časů háječnou zvaná, otevřela přece horlivým zpytatelům a zvěstovatelům víry, pak snaživým obchodníkům brány své, a lze se nadít, že tajuplné vnitro její přece odvážlivým cestovatelům odhaliti se podaří.

5 Hlavní překážky, jenž odvážlivcům těm všude v ústrety se staví, jsou především nepřístupné břehy, nezdravý vzduch na pobřeží bahnitém, nedostatek splavných řek a ukrutnictví krve-lačných obyvatelů.

Afrika je ze všech stran mořem obstořena, a tam, kde 10 dříve 12 mil široký přešívek s pevninou asiatskou ji vázal, učiněn nyní (r. 1869) pro obchodní lodstvo do východní Indie se plavící velmi důležitý kanál suezský. Na východě oplyvá ji moře červené a ocean indický; na západu ocean atlantický, na severu moře střední.

15 Povrch pevniny africké neposkytuje té rozmanitosti, jako povrch Asie; jest více jednotvárný. V polovici jižní předvládá z větší části dosud neproskoumaná vysočina, v polovici severní ohromná, horami obklíčená nížina: poušt Sahara.

V této nesmírné písčité poušti není ani řek, ani jezer, ani 20 studánek, tak že se právem nazvati může mořem pískovým, v němž jednotlivá místečka úrodná, hojnými prameny zvlažované oasy, jako ostrovy se naskytují, na nichž karavany si odpočívají a na další cestu se posilňují. Poušt Saharu procestovati jest podniknutí velmi povážlivé; nezřídka bývají celé karavany drobnými 25 pískem zasypány, nebo musí následkem nedostatku vody zahynouti. Také nebezpeční dravci rozmnožují hrůzu její.

Nehledí na neznámé krajiny a bezvodnou poušt Saharu, objevuje se celá Afrika na vodstvo chudou. Největší řekou je Nil, který několik (10) vodopádů tvoří, v Egyptě*) pravidelným rozvodněním zemi zúrodňuje a do moře středního se vlévá.

*) V Egyptě se nachází četné památky ze starých dob. Pamětné pyramidy, které starí králové egyptští před 3000 lety a dříve na památku své slávy stavěli a za hrobky svých rodin užívali, jsou tak ohromné že se staví jediné celé město by se vystavěti daló. Mrtvoly mazali rozličnými vonnými věcmi, které učinkovaly, že těla uschla a až na naše dny se zachovala, zaobalili v plátna a vložili do dřevěných rakví, jež obrazopisnem (hieroglyfy), vyznačujícím činy nebožtíkovy, popsalí. Těla taková nazýváme „mumie.“

Že Afrika po obou stranách rovníku se rozkládá a jen částí nejsevernější do pásu mírného zasahuje, jest ovšem pevninou nejparnější; ale holá skaliska a rozsáhlé písčiny činí ji ještě nesnesitelnější. Suchota a několika týdenní počasí deštivé jest v krajinách tropických jedinou proměnou roční. Nesnesitelnému vedru dennímu následuje noc velmi studená. V krajinách pásu mírného je již čtvero počasí, zima však bez sněhu a ledu. Sněhu spatřiti lze jen na nejvyšších horách.

V nízkých přímořských a na mnoze bahennitých krajinách je obyčejně vlhko a deštivo; vystupují zde zdraví i životu Evropanů na nejvýš nebezpečné výparы, povstalé z uhnívajících látek živočišných a rostlinných, které náplavem řek zde se nahromadily.

Z větrů je známenitý strašlivý horoucí samum, který v písčité poušti Sahaře bouřívá a až do jižní Evropy zasahuje.

Z rostlinstva poskytuje Afrika rozličná drahá dřeva jako ebenové, mahagonové a růžové; rozličné palmy, hojnost kávy (podlé zdejší krajiny Kafa zvané) třtiny cukrové, vína, rejže, ku-kuřice, obilí; pak datle a jiné jižní ovoce, gummi, kadidlo, barevné dřevo, indigo, tabák, rozličné koření a j. v. Ze živočichů žije tu: lev, tygr, hyena, šakal, slon, nosorožec, hroch, opice, antilopa, žirafa, zebra, kvago, pakuň, naše domácí zvířata a velbloud, nesmírné množství kůrovitého a pěkně opeřeného ptactva, jako k př. pštros, papoušek a p., v řece Nilu krokodilové a všade hojnost velikých hadů. Z nerostů je nejhojnější zlata, pak stříbra, výborné rudy železné a mědi. 25

Ač Afrika třikrát tak velká je, čítá jen polovinu obyvatelstva co Evropa. Obyvatelstvo africké, jemuž od jakživa křivda se děla nejen tím, že do dalekých krajin jako otroci zaváženi byli, ale i předsudky, že k vzdělání schopno není, liší se od ostatního člověčenstva černou pletí, kadeřavým vlasem i postavou těla. Na pobřeží jsou usazeni nejvíce Evropané a sice: Angličané, Francouzi, Hollandané, Španělové a Portugisové. Obyvatelé severní a severovýchodní Afriky nálezejí též k plemenu kavkazskému.

Dle náboženství rozvrhuje se obyvatelstvo africké na: po-35 hany, k nimž větší část divokých černochů, kteří ani masa побitych nepřátel svých jísti se neštítí, naleží; muhamedány, ku kterým větší část obyvatelů severních a severovýchodních států, pak něco černochů patří, a křesťany, ku kterým skorein všickni zde usazení Evropané a mnoho černochů náleží.

O vzdělanosti nelze v Africe ani mluvit. Školy jsou vyjmouc osady Evropanů jen v zemích Muhamedánů zřízeny.

Obyvatelé poušti Sahary žijí pod náčelnísky, již neobmezeně jméním i životem vládnou; černochové východní břehů mají 5 polilaváry dědičné; jen v zemích křesťanských a muhamedánských jsou zřízeny státy a to hlavně monarchické.

III. Amerika.

Pevnína západní polokoule, nový svět Amerika, jest od ostatních dílů světa zcela odloučena. Nejmenší vzdálenost je na severozápadě, kde 7 mil široký průliv Behringův od asiatského 10 poloostrova čukotského ji odděluje.

Na východní straně oplývá Ameriku oceán atlantický, který svými proudy v středu břehu hluboké zátoky vyryl, čímž pevninu ve dvě tříhranné části, Ameriku severní a jižní, jenž se 6 mil širokým přeslykem panamským souvisí, rozdělil. Břehy západní 15 oplývá velký tichý oceán, břehy severní arktické čili severní ledové moře.

Skoro dvě třetiny pevniny americké zaujmají roviny a jen jedna třetina připadá na horstvo, které směrem od severu k jihu obě poloviny pod jmenem Andy č. Cordillery prostupuje.

20 Veliký styk s mořem světovým způsobuje časté deště a vlhké povětrí; je proto Amerika na vodstvo nejbohatší pevninou, má nejčetnější, zároveň největší proudy světa.*). Ježto ale krajiny přechodné scházejí a vyvýšeniny s nížinou úzce se spojují, vrhají se vody na vyšších horách vznikající divoce v nížinu a tvoří 25 četné vodopády. Nejpamátnější je vodopád řeky sv. Vavřince, „Niagara“, kde půl hodiny široká voda přes 200 stop hluboko s nesmírným hukotem se vrhá.

Podnebí Ameriky severní je skoro totéž jako Evropy, ale průměrně studenější a vlhčí. V Grónii, nejsevernějším ostrově 30 americkém, je však zima nesmírně tuhá a jen v nejjižnější části je tři měsíce, ač příliš studené léto. Není tu proto o rostlinstvu ani řeči; dařit se pouze zakrnělé jedle, břízy a jahodí. Za to však jsou tu četná zvěřata, s druhou kožešinou, pak v moři hojnosc mrožů, velryb a ryb, jichž lovem chudí Eskimáci se využívají. Jako domácí zvíře chová se také sob a pes.

*) Řeka Amazonská č. Marañon v jižní Americe je při ústí mnoha mil široká.

V Americe jižní, která z větší části v pásu horkém se prostírá, není horko tak nesnesitelné jako v Africe; umírňují je četné hory, rozsáhlé lesy a bohaté vody. Od ledna do března trvá léto, největší parno s hojnými dešti a strašlivými bouřkami; od dubna do října je něco chladněji, ale sucho. V části jižní, 5 která v pásu mírném se nalézá, střídá se čtyři počasí, je však zde podnebí velmi drsné.

Rozmanité podnebí a úrodná, hojně zvlažovaná půda jsou příčinou, že Amerika nejbohatší pevninou na rostlinstvo jest. Podává mimo rostliny evropské baylnu, cukrovník, kávu, kakao, 10 halsám, vanilkou, rozličná koření, palmy a mnohá vzácná dřeva. Ze živočichů žijí tu: puma, jaguar, láma, tapír, opice, býk, zubrový a pižmový, medvěd, sob a nás. (dobytek domácí*); pak pestré ptactvo, jako kolibry, papoušek a p.; ostrovidové a velcí jedovatí hadi.

Z nerostů podává Amerika z celého světa nejvíce uhlí, stříbra a skoro nejvíce zlata, mimo jiné hojné kovy a užitečné minerály. Brasilie má z celého světa nejvíce diamantů a jiných drahokamů. Zvláště znamenité jsou stříbrné petrolejové.

Ač Amerika čtyřikrát větší jest než Evropa, má třikrát méně obyvatelstva, a to nejvíce přistěhovalých Evropanů, pak mnoho černochů, kteří jako otroci sem zavезeni byli a jen malou část praobyvatelstva indiánského. Mimo to jsou tu misenci Evropanů a Indiánů: mesticové, Evropanů a černochů: mulati. Zde zrozené děti rodičů evropských slují kreolové.

Od doby, co Amerika Krištofem Kolumbem (7. října 1492) vynalezena byla, a četní Evropané tam se přesídlili, počalo se i umění a věda s nimi rozširovati a dospěly takové výše, že s Evropany závodí a v mnohem oboru je i přestihuji. To platí, jmenovitě o Spojených státech severních a Mechiku, kde i četní 30 Indiáné a černoši vzdělání jsou.

Divočí Indiáni žijí jen v severozápadní části Ameriky severní, pak v středu Ameriky jižní, a neštítí se ani masa lidského pojízdati. Otroctví je ještě přeš největší přičinění států evropských a Spojených států severoamerických v Brasiliu trpěno, ale dá 35 Bůh, že i tu nelidské jednání takové se zámezí.

*) V rozsáhlých lesích střední Ameriky jižní, pásou se veliká stáda zdívočilých koní a hovězího dobytka.

IV. A u s t r a l i e.

Odloučené postavení v dalekém moři skrývalo Australii dlouho před zraky Evropanů, a ačkoliv Magelhæns již r. 1519 četné ostrovy australské objevil, vynalezla vlastní pevninu teprv r. 1606 hollandská loď, načež od rozličných plavců dál a dále břehy se ustavovaly. Vnitřek počal se teprv r. 1810 proskoumávat, v jakéž práci se neustále, ač s hroznými obtížemi a i s nebezpečím života, pokračuje.

Povrch Australie není dosud dostatečně proskoumán; nejznámější je část jihovýchodní, kde souvislé Hory Modré se rozkládají. Ostatně se zdá, že rovina s jilovitou půdou převládá, která za dešťivého počasí neschůdná a bažinatá je, za velkého sucha pak poušti se podobá.

Ježto Australie kolem mořem obstoupena je, má podnebí přímořské. V severní části, která v pásu horkém se rozkládá, je nekonečné jaro, jelikož pravidelný vítr mořský přilišné parno umíráuje. V středu pevniny střídá se povětrí vlhké se suchým, v kterémž posledním horký vítr panuje, takže rostliny usychají a i zvířata hynou. Část jižní, která v pásu mírném se rozkládá, má čtvero počasí ročních, a podnebí mírné, velmi zdravé. Sněhu lze jen na vysokých horách spatřiti.

Zrakům Evropanů objevují se zvláštní druhy rostlin a živočichů. Tráva neroste jako u nás, ale v chumáčích, a dosahuje značné výšky; květin vonných a stromů ovoocných tu není. Nyní však dovážejí přičinliví Evropané pilně rostlin evropských do Australie, aby je zde rozmnožili; a vskutku daří se zde hojně obilí, vína, ovoce, zeleniny, tabáku, ano i bavlny a třtiny cukrové. Ze zvířat žije tu podivný klokan a jiné druhy vačic, pak hojnost pestrobarevných ptáků. Zde žijí jinde nevidané černé labutě a bílí orlové. Náš domácí dobytek a velbloud byl od Evropanů do Australie přivezen.

Veliké množství zlata a stříbra láká mnoho Evropanů, Amerikánů a Číšanů do této vzdálené pevniny, a proto přibývá také stále obyvatelstva na pobřežích.

Obyvatelstvo původní jest velmi černochům africkým podobné; jsou to mišenci černochů a malajů a nazývají se Papuové neb Alfurové. Jsou vesměs divoci a pohanští. Přirozenou ošklivost svou tělesnou zvětšují ještě tím, že v obličeji a na těle (chodí skoro nazí) kůži si rozřezí a rýhy rozličnými barvami natírají, což tetováním se zove.